

PRACE

Instytutu
Europy
Środkowej

Andrzej Szabaciuk

„Razom nas bahato”? Wyzwania demograficzne współczesnej Ukrainy

PRACE Instytutu
Europy
Środkowej

Recenzenci prof. dr hab. Serhij Łysenko, Międzyregionalna
Akademia Zarządzania Personalem, Kijów, Ukraina
dr Vitalii Lebediuk, Narodowy Uniwersytet
„Akademia Ostrogska”, Ostróg, Ukraina

Seria Prace Instytutu Europy Środkowej
Numer 11/2021
Redakcja serii Beata Surmacz i Tomasz Stępniewski

Copyright Instytut Europy Środkowej
ISBN 978-83-66413-57-3

Wydawca Instytut Europy Środkowej
ul. Niecała 5
20-080 Lublin
www.ies.lublin.pl

Korekta Agnieszka Zajdel
Projekt okładki i skład www.targonski.pl
Fotografie na okładce © ART STOCK CREATIVE | shutterstock.com
© ZouZou | shutterstock.com
© Gorodenkoff | shutterstock.com

Druk www.drukarniaakapit.pl

PRACE

Instytutu
Europy
Środkowej

Andrzej Szabaciuk

„Razom nas bahato”? Wyzwania demograficzne współczesnej Ukrainy

Spis treści

Tezy	7
Wprowadzenie	9
1. Poradzieckie uwarunkowania sytuacji demograficznej Ukrainy	15
2. Przemiany społeczno-gospodarcze i sytuacja ludności	33
3. Procesy migracyjne	51
Wnioski	61
Bibliografia	67

■ Tezy

Ukraina po rozpadzie Związku Radzieckiego mierzy się z bezprecedensową skalą depopulacji państwa, której dynamika przybiera na sile w ostatnich latach. Proces ten może raptownie przyspieszyć w konsekwencji pandemii COVID-19, która obnażyła niewydolność ukraińskiej służby zdrowia. Będąca jej efektem nadumieralność jest zjawiskiem występującym także w państwach sąsiadujących z Ukrainą, m.in. na Białorusi i w Rosji.

Istotny wpływ na pogorszenie się współczynników dzietności oraz umieralności ma przeciągająca się agresja rosyjska, w której efekcie Ukraina utraciła Krym i część Donbasu. Wywołany przez nią kryzys gospodarczy przyniósł znaczne pogorszenie warunków bytowych społeczeństwa oraz brak stabilizacji i nadziei na poprawę sytuacji w najbliższej przyszłości.

Depopulację pogłębiają masowe ruchy migracyjne, które stymulowane są przez trudne warunki bytowe, będące konsekwencją niskiego poziomu dochodów gospodarstw domowych oraz trudnej sytuacji na ukraińskim rynku pracy. Obecnie większość migrantów decyduje się na wyjazdy krótkookresowe, kilkumiesięczne. Ich celem jest maksymalizacja oszczędności, aby możliwie dużą ich część przekazać rodzinie w ojczyźnie. Jednak pandemia COVID-19 może wzmocnić tendencję do migracji osiedleńczych.

Władze Ukrainy nie podejmowały w ostatnich latach działań, które mogłyby w perspektywie długookresowej przynieść poprawę sytuacji ludnościowej państwa. Zahamowanie postępującej depopulacji ma kluczowe znaczenie dla powodzenia reform gospodarczych. Powstrzymanie niepokojących procesów ludnościowych będzie niezwykle istotne także z punktu widzenia odporu rosyjskiej agresji. Zapewnienie stabilnego wzrostu demograficznego i gospodarczego oraz umiejętne zarządzanie strumieniami migracyjnymi mają kluczowe znaczenie dla szeroko rozumianego bezpieczeństwa państwa.

Wprowadzenie

Ukraina jest pod względem potencjału ludnościowego i terytorialnego jednym z największych państw poradzieckich. Jednocześnie należy do tej grupy dawnych republik radzieckich, które najbardziej odczuły długofalowe skutki rozpadu Związku Radzieckiego. Poradzieckie dziedzictwo w sposób istotny warunkowało i warunkuje sytuację młodego państwa, które mierzyło się z szeregiem wyzwań w polityce wewnętrznej i zagranicznej. Jednym z kluczowych problemów jest znaczne zróżnicowanie poszczególnych regionów, a przede wszystkim widoczny podział na wschodnią i zachodnią część państwa. Poważnym wyzwaniem jest ponadto zróżnicowanie etniczne,

wyznaniowe, ale także istotne różnice w sytuacji bytowej poszczególnych regionów. Spontaniczny i chaotyczny przebieg procesów dezintegracyjnych oraz transformacji ustrojowej pogłębił te różnice. Nagłe odejście od systemu centralnego planowania w połączeniu z masowym uwłaszczaniem się nomenklatury i „dziką prywatyzacją” zachwiały podstawami gospodarczymi państwa i drastycznie poszerzyły gospodarkę nieformalną. Brak silnych struktur państwowych oraz wszechobecna korupcja utrudniały ściganie przestępstw podatkowych oraz zwalczanie zorganizowanej przestępczości, a brak stabilności politycznej i gospodarczej znacząco obniżył poziom inwestycji wewnętrznych oraz bezpośrednich inwestycji zagranicznych. Gwałtownie wzrosło bezrobocie, a struktury państwowe nie były w stanie złagodzić skutków przemian poprzez odpowiednią politykę społeczną, co odczuli zwykli obywatele.

Kryzys gospodarczy, z którym mierzyła się większość państw poradzieckich, istotnie wpłynął na sytuację społeczną mieszkańców regionu. Brak pracy i perspektyw na szybką poprawę sytuacji oraz piętrzące się problemy społeczne, w tym m.in. alkoholizm i narkomania, niejednokrotnie prowadziły do rozpadu rodzin. Miało to przełożenie na znaczny spadek urodzeń oraz zwiększoną umieralność. Problemy ludnościowe pogłębiała dodatkowo migracja zarobkowa, która obserwowana była na Ukrainie praktycznie od dekompozycji państwa związkowego, chociaż jej apogeum przypadło na okres po 2014 r.

Sytuację polityczną i gospodarczą Ukrainy w sposób istotny warunkuje jej położenie geostrategiczne, a przede wszystkim polityka Federacji Rosyjskiej wobec tzw. „bliskiej zagranicy”. Część elit Federacji Rosyjskiej nie pogodziła się z niezależnym od Kremla kursem politycznym Ukrainy. Niejednokrotnie w wystąpieniach publicznych czy artykułach autorskich Władimir Putin, a ostatnio także Dmitrij Miedwiediew, wprost kwestionowali podmiotowość młodego państwa, zarzucając, że jest „zarządzane z zewnątrz” przez Stany Zjednoczone i Unię Europejską.

Apogeum neoimperialnej polityki Federacji Rosyjskiej była agresja zbrojna, która skutkowałą aneksją Krymu i destabilizacją Donbasu. Trwająca od 2014 r. wojna hybrydowa przeciwko Ukrainie diametralnie zmieniła sytuację międzynarodową w Europie Środkowo-Wschodniej. Pogarszające się stosunki między Rosją i Ukrainą, dwoma największymi państwami regionu, grożą eskalacją napięć i wybuchem pełnowymiarowego konfliktu zbrojnego. Takie zagrożenie realnie pojawiło się m.in. wiosną 2020 r. Wzajemne sankcje, spadek poziomu inwestycji zagranicznych, chwilowe załamanie się cen surowców energetycznych na rynkach światowych oraz kursów rubla i hrywny wobec dolara amerykańskiego przez lata destabilizowały sytuację gospodarczą Europy Wschodniej. W efekcie po raz kolejny drastycznie pogorszyły się warunki życiowe milionów obywateli państw poradzieckich: spadły realne płace, wzrosły koszty utrzymania, poważnym problemem jest bezrobocie oraz coraz

bardziej widoczny spadający poziom szeroko rozumianego bezpieczeństwa społecznego.

W kontekście obserwowanych przemian sytuacja Ukrainy jest wyjątkowo trudna. Skomplikowane procesy polityczne i przeciągający się kryzys gospodarczy odwracają uwagę od niepokojących zjawisk, jakie mogą zaważyć na przyszłości Ukrainy. Kluczowym wyzwaniem jest postępująca depopulacja, której ośrodek decyzyjny w Kijowie nie jest w stanie zahamować. Ukraina mierzy się z poważnym kryzysem demograficznym, w wyniku którego liczba jej ludności spadła w latach 1991-2021 z 51,7 do 41,5 mln¹. Procesy demograficzne łączą się bezpośrednio z narastającymi problemami społeczno-gospodarczymi, ale także politycznymi, które nie stanowią tylko konsekwencji istnienia specyficznych związków relacyjnych zachodzących między Federacją Rosyjską a Ukrainą, ale są również efektem dysfunkcji systemu politycznego Ukrainy. Słabość władz centralnych, niskie tempo reform i brak odpowiednich zasobów do prowadzenia adekwatnej polityki ludnościowej sprawiły, że obecna polityka w tym zakresie ma charakter co najwyżej reaktywny, doraźny. Brakuje jej wizji, która pozwoliłaby zapobiegać szeregowi problemów, jakie mogą pojawić się na horyzoncie w najbliższym czasie. Wielość wyzwań współczesnej polityki społecznej i szeregu polityk publicznych powoduje, że

¹ Чисельність наявного населення України на 1 січня 2021, Державна служба статистики України, 2021, s. 5.

nowe pomajdanowe władze w Kijowie nie są w stanie podjąć niezbędnych działań. W kontekście polityki ludnościowej koncentrują swoją uwagę głównie na pomocy osobom wewnątrznie przesiedlonym (*Internally Displaced Persons*, IDPs) ze wschodu Ukrainy i Krymu oraz na kwestii zahamowania napływu niepożądanych imigrantów z Rosji, którzy mogą wesprzeć siły separatystyczne i pogłębić destabilizację państwa.

Ekspertci ukraińscy niejednokrotnie podnosili kwestię powiększającego się ubytku naturalnego, który podobnie jak w innych państwach regionu (m.in. w Federacji Rosyjskiej i na Białorusi) pogłębił się w konsekwencji pandemii COVID-19. Zwracano uwagę również na stosunkowo krótką średnią życia obywateli Ukrainy oraz patologie społeczne powiązane z trudną sytuacją gospodarczą państwa. Duże zainteresowanie badaczy budzi także kwestia masowej emigracji zarobkowej mieszkańców Ukrainy. Władze w Kijowie nie odnoszą się jednak do tego zjawiska wyłącznie w sposób negatywny. W krótkookresowej perspektywie tymczasowa emigracja ekonomiczna ułatwia rozwiązanie części problemów społecznych, m.in. zmniejszając negatywne skutki dużego bezrobocia czy poprzez transfery finansowe poprawiając sytuację bytową części obywateli. Tym niemniej brak radykalnych reform politycznych i gospodarczych, które przełożą się na istotną poprawę warunków życiowych obywateli Ukrainy, może przyczynić się do zmiany charakteru emigracji, stopniowo przekształcającej się w emigrację na

stałe. Ten proces może przyspieszyć także pandemia COVID-19, która utrudniła mobilność transgraniczną, poważnie skomplikowała przekraczanie granicy państwowej oraz legalizowanie zatrudnienia i pobytu w Unii Europejskiej, gdyż ograniczyła dostęp do konsulatów oraz urzędów krajowych rejestrujących i wydających zezwolenia na pobyt i pracę.

Obecnie ośrodek decyzyjny w Kijowie nie dysponuje realnymi instrumentami, które byłyby w stanie zahamować czy ograniczyć emigrację zarobkową mieszkańców Ukrainy, dlatego nawet najlepszy program polityczny czy społeczny nie rozwiąże tego problemu. W sumie, w tym aspekcie, sytuacja migracyjna naszego wschodniego sąsiada przypomina wyzwania, z jakimi mierzy się państwo polskie przez dwie ostatnie dekady. Wypracowanie adekwatnego programu powrotów emigrantów zarobkowych może mieć istotny wpływ na szeroko rozumiany rozwój naszych państw w najbliższych dziesięcioleciach.

Celem pracy jest analiza sytuacji demograficznej Ukrainy oraz przybliżenie kluczowych determinantów, które miały lub mogą mieć istotny wpływ na charakter i kształt procesów ludnościowych w tym państwie, oraz ukazanie przyczyn pogłębiającej się zapaści demograficznej. W toku naszych dociekań zastanowimy się nad krótko- i długookresowymi skutkami procesów ludnościowych oraz potencjalnymi ich konsekwencjami zarówno dla Ukrainy, jak i dla państw z nią sąsiadujących.

1.

Poradzieckie uwarunkowania sytuacji demograficznej Ukrainy

Analiza ukraińskiej sytuacji demograficznej nie może obyć się bez zarysowania jej historycznych determinantów. Poradziecka spuścizna ma istotny wpływ na procesy społeczne, polityczne i demograficzne oraz na kształt procesów migracyjnych w regionie. Odziedziczone po czasach radzieckich granice państwa, w tym najbardziej kłopotliwa granica z Federacją Rosyjską, skład etniczny i wyznaniowy państwa, tendencje separatystyczne (*vide* Krym w połowie lat 90.), specyficzne uwarunkowania gospodarcze oraz położenie geostrategiczne mocno warunkują procesy ludnościowe w państwie.

Ukraina jest państwem wieloetnicznym, w którym według spisu ludności z 2001 r. 22,2% populacji państwa stanowią mniejszości. Największą występującą na terenie Ukrainy grupą są Rosjanie (17,3%). Z narodem tytularnym w 1989 r. utożsamiało się 72,7% osób, w 2001 r. odsetek ten wzrósł do 77,8%. Zmiany te były konsekwencją procesu formowania się tożsamości narodowej społeczności rosyjskojęzycznej na obszarze poradzieckim, ale także wyjazdu części osób rosyjskojęzycznych, często pełniących funkcje kierownicze w aparacie władzy i przedsiębiorstwach państwowych i obawiających się rewanżyzmu ze strony nowych demokratycznych elit. Zgodnie z danymi z ostatniego spisu ludności z 2001 r. na Ukrainie żyło 37,5 mln osób identyfikujących się jako Ukraińcy, z czego język rosyjski uznało za swój ojczysty 5,5 mln. 8,3 mln osób identyfikowało się jako Rosjanie. W tej grupie 328 tys. uznało język ukraiński za swój ojczysty. Dane spisu pokazują, że spora część populacji państwa posługuje się dwoma językami². Ułatwiało to kontakty między Rosjanami i Ukraińcami i sprzyjało migracjom zarobkowym z Ukrainy do Rosji.

Podziały etniczne i językowe dodatkowo komplikuje złożona struktura wyznaniowa państwa. Większość ankietowa-

² D. Laitin, *Identity in Formation. The Russian-Speaking Populations in the Near Abroad*, Ithaca 1998, s. 45-78; Розподіл населення найбільш численних національностей за рідною мовою та іншими мовами, якими вільно володіють, по Україні та регіонах, Всеукраїнський перепис населення 2001, <http://2001.ukrcensus.gov.ua/publications/> [19.10.2021].

nych w dużych badaniach socjologicznych, prowadzonych w 2015 r. m.in. przez Centrum Razumkova oraz Socjologiczną Grupę „Rejting”, zadeklarowała się jako wyznawcy prawosławia (74%), grekokatolicy (8%) oraz rzymscy katolicy (1%)³. Oczywiście odrębną kwestią pozostaje, jaki odsetek wyżej wymienionych osób faktycznie aktywnie uczestniczy w życiu religijnym. Dodatkowym problemem są podziały w dalszym ciągu funkcjonujące w obrębie wyznawców prawosławia, które pogłębiło uzyskanie przez ukraińską cerkiew autokefalii od Patriarchatu Konstantynopolitańskiego w styczniu 2019 r.

Poradziecka spuścizna Ukrainy przekłada się również na funkcjonowanie jej systemu politycznego. Wynika to przede wszystkim z tego, że wiodącą siłą w procesie usamodzielniania się Ukrainy w ramach państwa związkowego była komunistyczna nomenklatura, która dostrzegała realne korzyści płynące z rozpadu Związku Radzieckiego, uwłaszczając się na majątku państwowym. W konsekwencji obok formalnych ośrodków władzy ukształtował się system instytucji nieformalnych, opartych na tzw. partii władzy. Rywalizacja pomiędzy grupami nomenklaturowymi czy powstającymi na gruzach dawnego systemu klanami oligarchicznymi stała się częścią nowego systemu politycznego⁴.

³ Религиозные предпочтения населения Украины, Социологическая группа «Рейтинг», 10.04.2015, http://ratinggroup.ua/ru/research/ukraine/religioznyye_predpochtheniya_naseleniya_ukrainy.html [19.10.2021].

⁴ R. Herbut, W. Baluk, *Społeczno-polityczne i kulturowe uwarunkowania zmian w państwach byłego ZSRR*, [w:] *Transformacja systemów politycznych państw obszaru by-*

Poszczególne środowiska polityczne wzmacniały swoje wpływy w państwie dzięki wsparciu grup, które wzbogaciły się na niekontrolowanej prywatyzacji majątku państwowego, dostępie do państwowych kontraktów, zamówień czy koncesji. Jednak nieudane reformy ekonomiczne i widoczne ubożenie społeczeństwa podkopały zaufanie obywateli do władzy oraz wzmocniły wśród części ludności tęsknotę za silną władzą centralną i stabilizacją, nawet w stylu sowieckim.

Tendencje te próbował wykorzystywać Leonid Kuczma, który w czasie swojej drugiej kadencji starał się wzmocnić ośrodek prezydencki pod pretekstem reformowania państwa. Chęć modyfikowania systemu politycznego Ukrainy niejednokrotnie generowała spory o charakterze kompetencyjnym pomiędzy poszczególnymi ośrodkami władzy. Rywalizacja między ośrodkiem prezydenckim, rządem i parlamentem, połączona z rywalizacją o wpływy poszczególnych klanów oligarchicznych, często przysłańiała realne problemy społeczne, z jakimi w życiu codziennym mierzą się mieszkańcy Ukrainy. W konsekwencji wzrost nieudolności władzy w połączeniu z widocznymi tendencjami zmian w kierunku autorytarnym niejednokrotnie generowały falę protestów społecznych, które odsuwały od władzy środowiska występujące przeciwko standardom demokratycznym. Uniemożliwiło to daleko idące poszerzenie prerogatyw pre-

łego Związku Radzieckiego, red. R. Herbut, W. Baluk, Wrocław 2010, s. 26.

zydenckich oraz modyfikację systemu politycznego w taki sposób, jak nastąpiło to w Federacji Rosyjskiej i na Białorusi.

„Pomarańczowa rewolucja” powstrzymała autorytarne zapędy Leonida Kuczmy, jednak zwycięstwo Wiktora Juszczuki nie ugruntowało pozycji jego ugrupowania i nie zapewniło mu reelekcji. Ostry konflikt ze środowiskami prorosyjskimi poprzez wyraźnie antyrosyjską politykę nowego prezydenta, ale także brak wsparcia najbardziej wpływowych klanów oligarchicznych oraz permanentna walka o wpływy polityczne zarówno w obozie władzy, jak i z ugrupowaniami opozycyjnymi, pogłębiały chaos w państwie i zawiodły nadzieje tej części społeczeństwa, która liczyła na radykalne reformy i zbliżenie Ukrainy z Zachodem. Rozczarowanie doprowadziło do powrotu ugrupowań prorosyjskich do władzy. Środowiska związane z „pomarańczową rewolucją” nie wykorzystały nadarzającej się okazji i zabrakło im determinacji do zaprowadzenia koniecznych zmian systemowo-politycznych. Koncentrując się na walce o władzę, nie stworzono dogodnych warunków do modernizacji państwa oraz umożliwiono podmiotom zewnętrznym, przede wszystkim Federacji Rosyjskiej, ingerencję w wewnętrzne sprawy państwa⁵.

Wybór na premiera prorosyjskiego działacza Partii Regionów Wiktora Janukowycza w 2006 r. oznaczał dalsze za-

⁵ T. Olejarsz, T. Stępniewski, *Ukraina między dysfunkcjonalną demokracją, a nieskonsolidowanym autorytaryzmem*, Lublin 2011, s. 38-57.

ostrzenie konfliktu politycznego. Zwycięstwo Janukowycza w wyborach prezydenckich w 2010 r. zapoczątkowało proces reform systemowych, zmierzających w kierunku zainicjowanym przez Kuczmę. Poprzez zmiany kadrowe Janukowycz przejął kontrolę nad naczelnymi organami władzy sądowej (Sądem Najwyższym, Wyższym Sądem Administracyjnym oraz Sądem Konstytucyjnym). W orzeczeniu Sądu Konstytucyjnego z 1 października 2010 r. uznano za niezgodne z konstytucją poprawki wprowadzone do ustawy zasadniczej w 2014 r., po „pomarańczowej rewolucji”, ograniczające prerogatywy prezydenta. Nawet jeżeli zmiany te zaprowadzono formalnie zgodnie z demokratycznymi zasadami, to prezydent i stanowiąca jego zaplecze Partia Regionów dążyli do ograniczenia pluralizmu politycznego oraz pozakonstytucyjnego ograniczenia kompetencji innych organów ustrojowych państwa. Janukowycz wzmocnił też wpływy lojalnych wobec siebie klanów oligarchicznych i zacieśnił stosunki gospodarcze i polityczne z Federacją Rosyjską. Nie do końca konsekwentnie kopiując rozwiązania rosyjskie, roztaczano kontrolę nad organizacjami pozarządowymi, mediami i innymi niezależnymi podmiotami społeczeństwa obywatelskiego⁶.

Nasilające się tendencje autorytarne, brak istotnych reform gospodarczych i politycznych, które przyniosłyby realną poprawę warunków bytowych społeczeństwa, oraz

⁶ Ibidem, s. 55-65.

skrajnie skorumpowany i nieudolny aparat władzy, zdominowany przez „rodzinę”, podkopały zaufanie do prezydenta i jego otoczenia. Brak zgody na przyjęcie układu stowarzyszeniowego Ukrainy z Unią Europejską oznaczał *de facto* postawienie na prorosyjską orientację polityczną i gospodarczą, na co nie chciała się zgodzić znaczna część społeczeństwa ukraińskiego. Początkowo studenckie protesty doprowadziły w 2013 r. do kolejnego wybuchu społecznego, który zakończył się krwawymi pacyfikacjami na kijowskim Majdanie i odsunięciem od władzy Wiktora Janukowycza oraz jego prorosyjskiego zaplecza. Ukraina zapłaciła niezwykle wysoką cenę za swoje dążenia do wolności, bowiem konsekwencją prodemokratycznych i prozachodnich zmian była wieloformatowa niesprowokowana wojna hybrydowa Federacji Rosyjskiej wymierzona w Ukrainę, w konsekwencji której anektowano Krym i podjęto nieudaną próbę odcinania południowo-wschodnich i południowych rubieży państwa⁷.

Radikalne osłabienie wpływów środowisk prorosyjskich, jakiego na Ukrainie nie obserwowano od momentu rozpadu ZSRR, oraz determinacja nowych władz dawały nadzieję na przeprowadzenie daleko idących reform, które przyspieszyłyby proces integracji państwa ze strukturami zachodnimi.

⁷ Szerzej o tym problemie: W. Hołowczenko, *Rewolucja godności – 2014 jako próba przezwyciężenia kryzysu politycznego na Ukrainie*, „Politeja” 2015, t. 12, nr 2, s. 269–280.

Jednak skala przeprowadzonych dotychczas zmian politycznych nie spełniała oczekiwań społeczeństwa ukraińskiego, szczególnie jeżeli weźmiemy pod uwagę cenę, jaką przyszło Ukrainie zapłacić za proeuropejski kurs. Jak zauważa Witalij Lebediuk, samo zwycięstwo „kolorowej rewolucji” na Ukrainie nie oznacza, że hybrydowe reżimy zaczną zmierzać ku demokracji, ponieważ nie wszystkie decyzje polityczne podejmowane są przez oficjalne organy władzy. Z tego powodu, w jego opinii, Ukrainę można określić jako reżim „patronacki” lub „neopatrymonialny”, w którym władza jest akumulowana, przechowywana i przekazywana za pośrednictwem nieformalnych piramid patronackich. W ten sposób powstają nieoficjalne sieci powiązań, w ramach których funkcjonują mechanizmy regulujące obsadzanie stanowisk, przepływ pieniędzy, pozyskiwanie zamówień publicznych, grantów, nagród czy przywilejów. W takim ujęciu proces wyborczy tylko legitymizuje przywłaszczanie zasobów oraz ich podział, a partie polityczne nie są organizowane w celu realizacji określonych programów politycznych czy postulatów wyborczych, ale do podziału określonych stanowisk publicznych oraz uzyskania konkretnych korzyści z tytułu zasiadania we władzach państwowych⁸.

Powolne tempo zaprowadzania zmian wywołało rosnące niezadowolenie społeczne, które pogłębiały brak zmian

⁸ W. Lebeduk, *Ukraina po rewolucji godności: próba wdrożenia reform*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2017, nr 4, s. 59-62.

w funkcjonowaniu administracji, nieskuteczna walka z korupcją, problem reformy rolnej czy brak deoligarchizacji systemu. Społeczeństwo ukraińskie ponosiło wysokie koszty rosyjskiej agresji, o czym świadczyła stale rosnąca liczba ofiar działań zbrojnych na Donbasie, ale także odczuwało boleśnie skutki dekonunktury gospodarczej. Przejawem niezadowolenia społecznego była porażka wyborcza prezydenta Petra Poroszenki w wyborach prezydenckich w 2019 r. oraz jego ugrupowania w wyborach parlamentarnych w tym samym roku. Zwycięstwo Wołodymyra Zełenskiego świadczyło o dążeniu społeczeństwa do radykalnych reform politycznych i gospodarczych. Nowy prezydent i jego ugrupowanie Sługa Narodu pozycjonowali się jako osoby spoza polityki, których celem jest szybkie zreformowanie państwa, uregulowanie konfliktu na wschodzie Ukrainy oraz przyspieszenie integracji państwa z Zachodem. Pierwsze lata rządów Zełenskiego pokazały, że realizacja obietnic wyborczych nie będzie łatwa. Rozmowy z Rosją nie przyniosły przełomu, a tempo reform nie uległo radykalnemu przyspieszeniu. Część zmian zaprowadzono pod presją podmiotów zachodnich, m.in. Unii Europejskiej czy Międzynarodowego Funduszu Walutowego, które uzależniały dalsze kredytowanie Ukrainy od wdrożenia określonych reform czy nowych regulacji prawnych. Po dwóch latach rządów prezydenta W. Zełenskiego i jego ugrupowania obserwujemy spadek poparcia społecznego dla obozu prezydenckiego, o czym może świadczyć wynik

wyborów samorządowych w 2020 r.⁹ Brak realnych zmian w połączeniu z rosnącą presją polityczną Kremla, o której świadczą działania zmierzające do ograniczenia tranzytu rosyjskiego gazu ziemnego przez Ukrainę oraz sprzedaży wysokoenergetycznego węgla kamiennego, mogą zniechęcić społeczeństwo do prozachodniego kursu. Bez przyśpieszenia tempa reform, a przede wszystkim bez poprawy warunków bytowych zwykłych obywateli obserwowany wzrost poparcia środowisk prorosyjskich może doprowadzić do powtórki sytuacji, jaka miała miejsce po „pomarańczowej rewolucji”.

Z punktu widzenia Federacji Rosyjskiej skuteczność reform gospodarczych i politycznych na Ukrainie jest skrajnie niepokojąca, gdyż podważa zasadność rosyjskich projektów neoimperialnych na obszarze poradzieckim. Bez Ukrainy trudno sobie wyobrazić próbę reintegracji dawnych republik poradzieckich. Dodatkowo zbliżenie Ukrainy ze strukturami zachodnimi mogłoby zachęcić inne państwa regionu do wyboru prozachodniej ścieżki oraz wzmocnić nastroje opozycyjne w samej Rosji. Ostatnie niepokojące wypowiedzi czołowych polityków rosyjskich na temat sytuacji politycznej Ukrainy świadczą o determinacji ośrodka decyzyjnego na Kremlu, dążącego do utrzymania Ukrainy w rosyjskiej strefie wpływów.

⁹ H. Bazhenova, *Wyniki wyborów samorządowych na Ukrainie*, „Komentarze IEŚ” 2020, nr 287.

Polityka odbudowy pozycji neoimperialnej Kremla na obszarze poradzieckim forsowana była z różnym natężeniem od momentu rozpadu ZSRR. Okresem zintensyfikowania szeroko zakrojonych działań zmierzających do reintegracji regionu pod egidą Rosji była prezydentura Władimira Putina. Federacja Rosyjska umacnia swoje wpływy, umiejętnie stosując kombinację instrumentów *hard* i *soft power*. Przemysłana i odgórnie koordynowana polityka, prowadzona w czterech głównych płaszczyznach: politycznej, militarnej, ekonomicznej i społeczno-kulturowej, zmierza do pogłębienia zależności politycznej i gospodarczej państw regionu od władz na Kremlu¹⁰. Rosyjska polityka migracyjna jest jednym z kluczowych elementów wspomnianej strategii. Dostęp do rosyjskiego rynku, w tym rosyjskiego rynku pracy, niejednokrotnie stanowił element szerszej polityki wobec obszaru poradzieckiego. Lojalne państwa mogły liczyć na ułatwienia, a prowadzące nazbyt niezależną politykę wewnętrzną i zagraniczną musiały brać pod uwagę konsekwencję swoich działań. W przypadku Ukrainy miało to o tyle istotne znaczenie, że według wyliczeń Olgi Czudinowskich migranci z Ukrainy jeszcze w 2010 r. stanowili największą grupę przybyszów z obszaru poradzieckiego, która liczyła około 3 mln osób (24% wszystkich imigrantów w Rosji)¹¹.

¹⁰ Szczegółowo ten problem porusza: A. Szeptycki, *Ukraina wobec Rosji. Studium zależności*, Warszawa 2013.

¹¹ Według wyliczeń Olgi Czudinowskich oraz Michaiła Denisenko w 2010 r. w Federacji Rosyjskiej żyło 2,9 mln osób urodzonych na Ukrainie, którzy nie zawsze

Łączenie rosyjskiej polityki migracyjnej z polityką zagraniczną uwidoczniło się począwszy od 2007 r., tj. od momentu zatwierdzenia przez prezydenta Federacji Rosyjskiej nowej koncepcji polityki migracyjnej, która postulowała ograniczenie nieregulowanego napływu taniej siły roboczej do Rosji z państw WNP oraz zainicjowanie programu powrotu rosyjskojęzycznych rodaków, żyjących do tej pory na obszarze poradzieckim¹². W ten sposób próbowano sztucznie ograniczyć napływ imigrantów zarobkowych z Azji Centralnej i Kaukazu, zastępując ich osobami rosyjskojęzycznymi z dawnych republik poradzieckich, co miało zmniejszyć nastroje antyimigracyjne w państwie.

W pierwszej wersji zatwierdzonego w 2007 r. programu powrotów uczestnicy nie mogli swobodnie wybierać miejsca osiedlenia – rozdzielano je odgórnie wśród wyselekcjonowanych podmiotów federalnych. Chętni najczęściej kierowani byli do azjatyckiej części Rosji, mocno dotkniętej depopulacją i migracją wewnętrzną. W konsekwencji w latach 2007-2009 zaledwie 16 tys. osób zdecydowało się na

deklarowali się jako Ukraińcy. Dodajmy, że populacja tej kategorii osób uległa wyraźnemu skurczeniu, ponieważ jeszcze w 1989 r. było ich 4,6 mln. Zob. O. Chudinovskikh, M. Denisenko, *Russia: A Migration System with Soviet Roots*, Migration Policy Institute, <https://www.migrationpolicy.org/article/russia-migration-system-soviet-roots> [10.09.2021]; *Всероссийский перепись населения 2010 г.*, т. 4: *Национальный состав и владение языками, гражданство*, Федеральная служба государственной статистики, Москва 2012, s. 19.

¹² *Концепция демографической политики Российской Федерации на период до 2025 года*, 09.10.2007, „Demoscope Weekly”, www.demoscope.ru/weekly/knigi/koncepciya/koncepciya25.html [12.07.2021].

wyjazd do Rosji. W nowej redakcji programu, zatwierdzonej dekretem prezydenta z 14 września 2012 r., zniesiono przeważającą część wcześniejszych ograniczeń i zwiększono liczbę regionów uczestniczących w programie, co przyczyniło się do znacznego wzrostu liczby chętnych. W sumie w latach 2011-2015 w programie wzięło udział ponad 410 tys. osób, wśród których dominowali rosyjskojęzyczni wychodźcy z Ukrainy¹³. Tak znaczny wzrost zainteresowania obywateli Ukrainy możliwością wyjazdu do Rosji był nie tyle konsekwencją zmian w programie, co szeroko rozumianych skutków rosyjskiej agresji w 2014 r.

Program osiedlania zagranicznych rodaków miał zachęcić rosyjskojęzycznych imigrantów z Ukrainy do wyjazdu na stałe, ułatwiając uzyskanie rosyjskiego obywatelstwa oraz legalizację pobytu i zatrudnienia. Uzupełnieniem programu powrotu zagranicznych rodaków, były działania zmierzające do regulacji strumieni migracyjnych, kierujących się do wielkich aglomeracji miejskich w Rosji. Począwszy od 2007 r. władze określały ogólnie liczbę zaproszeń dla pracowników z zagranicy w poszczególnych podmiotach federalnych. Przy rozdzielaniu zaproszeń kierowano się takimi

¹³ *Мониторинг государственной программы по оказанию содействия добровольному переселению в Российскую Федерацию соотечественников, проживающих за рубежом*, Главное Управление по вопросам миграции МВД, www.guv.mvd.rf [12.07.2016]; И. А. Зайцев, *Соотечественники в российской политике на постсоветском пространстве: наследие империи и государственный прагматизм* [w:] *Наследие империи и будущее России*, ред. А. Миллер, Санкт Петербург 2008, s. 241-283.

samymi zasadami, jak w programie powrotu zagranicznych rodaków, preferując zatrudnianie w dalekowschodnich regionach objętych depopulacją¹⁴.

Uzupełnieniem systemu zezwoleń na pracę był system płatnych patentów, które nie były obarczane limitami. System patentów i zezwoleń na pracę okazał się nieszczerły, dlatego władze rosyjskie postanowiły go zmodyfikować. W praktyce od 1 stycznia 2015 r. przestał on być uzupełnieniem zezwoleń na pracę, ale rozszerzono go na wszystkie zawody i umożliwiono wykupienie patentów wszystkim obywatelom państw nieobjętych przez Kreml reżimem wizowym. Osoby te musiały nie tylko zapłacić za patent, ale także zdać egzamin ze znajomości języka rosyjskiego, historii i elementów prawa. Musiały też przejść odpowiednie badania lekarskie¹⁵.

Wcześniej, bo od 1 stycznia 2014 r., wprowadzono inne, jeszcze bardziej uciążliwe ograniczenia. Obywatele WNP mogli przebywać legalnie na terytorium Federacji Rosyjskiej zaledwie 90 dni w ciągu 180 dni. Do tej pory funkcjonowała praktyka, że osoby z WNP przebywające na terytorium Rosji, nieposiadające wizy pracowniczej, musiały raz na trzy miesiące opuścić terytorium Federacji przynajmniej na jeden

¹⁴ A. Szabaciuk, *Wybrane problemy polityki imigracyjnej Federacji Rosyjskiej*, „Rocznik Nauk Społecznych KUL” 2014, t. 6(42), nr 3, s. 95-97.

¹⁵ A. Szabaciuk, *Wpływ kryzysu migracyjnego na procesy migracyjne na obszarze po-radzieckim*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2016, nr 5, s. 205-206.

dzień. Nowe regulacje gwałtownie zwiększyły koszty pracy gastarbeiterów z państw WNP, jednocześnie utrudniając przenikanie do „szarej strefy”.

Reforma polityki imigracyjnej Federacji Rosyjskiej zbiegła się w czasie z powstaniem Eurazjatyckiej Unii Gospodarczej – struktury konkurencyjnej wobec Unii Europejskiej. Obywatele państw członkowskich nowej inicjatywy integracyjnej mogli podejmować pracę w Rosji bez konieczności ubiegania się o zezwolenia na pracę czy patenty – nie musieli też zdawać egzaminów integracyjnych¹⁶. Możemy zatem przypuszczać, że nowa polityka imigracyjna Federacji Rosyjskiej stanowiła próbę ograniczenia dostępu do rosyjskiego rynku pracy państwom, które nie zdecydowały się przystąpić do EUG, m.in. Ukrainy i części państw Azji Centralnej. Należy jednak podkreślić, że Ukraińcy nie zostali objęci wszystkimi ograniczeniami zaraz po ich ustanowieniu – wprowadzono dla nich okres przejściowy, obowiązujący do 30 listopada 2015 r., uzasadniany przez Władimira Putina względami humanitarnymi. Przewidziano też szereg wyjątków. Uproszczono egzamin dla Ukraińców, którzy mieli poświadczoną edukację w języku rosyjskim. Praktycznie zaraz po rosyjskiej agresji zwolniono z wprowadzonych wymogów mieszkańców kontrolowanych przez prorosyjskich separa-

¹⁶ *Сколько стоит разрешение на работу в России для трудовых мигрантов*, www.customsforum.ru [15.10.2021].

tystów terenów¹⁷. Obecnie prowadzona jest tam na szeroką skalę paszportyzacja, w wyniku której ponad 630 tys. mieszkańców tego obszaru uzyskało rosyjskie obywatelstwo¹⁸.

Rosyjska polityka migracyjna oraz agresja z 2014 r. w sposób istotny wpłynęły na sytuację ludnościową Ukrainy, gdyż przyczyniły się do zmodyfikowania poradzieckiego systemu migracyjnego. Do 2014 r. to Federacja Rosyjska była najpopularniejszym kierunkiem migracji zarobkowych z większości byłych republik radzieckich, w tym także z Białorusi i Ukrainy. Władze na Kremlu próbowały wykorzystać tę sytuację i reglamentując dostęp do rosyjskiego rynku pracy, starały się wywierać naciski na poszczególne państwa regionu, analogicznie jak ograniczano dostęp do rosyjskiego rynku zagranicznym produktom czy manipulowano cenami surowców energetycznych. Agresja 2014 r. przyniosła przełom. Szeroko rozumiane skutki rosyjskich działań sprawiły, że Ukraińcy coraz częściej decydowali się na migrację do Unii Europejskiej. Podobnie przedstawiała się sytuacja z decyzjami wyjazdowymi Białorusinów czy obywateli Mołdawii. Trudno oczekiwać, że ewentualna zmiana polityki imigracyj-

¹⁷ A. Szabaciuk, *Wpływ kryzysu ukraińskiego na procesy migracyjne na obszarze postowieckim*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2016, t. 14, nr 5, s. 232–234.

¹⁸ Według danych sekretarza Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ołeksija Daniłowa rosyjskie paszporty otrzymało ok. 630 tys. osób zamieszkujących teryny kontrolowane przez prorosyjskich separatystów. Zob. Жителям окупованих частин Луганської і Донецької областей роздали 630 тис. російських паспортів, Ukrinform, 06.07.2021.

nej Federacji Rosyjskiej może zmienić tę tendencję. Rosnące zainteresowanie imigracją zarobkową do Unii Europejskiej Białorusinów pokazuje, że mamy do czynienia z ważną zmianą systemową, która będzie w sposób istotny warunkowała sytuację ludnościową na obszarze poradzieckim¹⁹.

¹⁹ A. Szabaciuk, *Znaczenie imigracji zarobkowej z Europy Środkowej do Polski po 2014 r.*, „Prace IEŚ” 2020, nr 6, s. 44-54.

2. Przemiany społeczno-gospodarcze i sytuacja ludności

Jedną z kluczowych przyczyn problemów demograficznych zdecydowanej większości dawnych republik radzieckich był gwałtowny przebieg procesu dekompozycji państwa związkowego. Po rozpadzie Związku Radzieckiego praktycznie wszystkie państwa regionu mierzyły się z poważną dekoniunkturą gospodarczą, stanowiącą konsekwencję gwałtownego odejścia od gospodarki centralnie planowanej, zerwania istniejących łańcuchów dostaw oraz ograniczenia dostępu do tradycyjnych rynków zbytu. Chaotyczne i nieprzemyślane reformy przyniosły gwałtowne załamanie gospodarcze, masowe bankructwa przedsiębiorstw państwowych oraz uwłaszcze-

nie się nomenklatury, będące konsekwencją niekontrolowanej prywatyzacji. Słabość państwa sprzyjała nadużyciom finansowym i unikaniu płacenia podatków, co skutkowało znacznym rozrostem gospodarki nieformalnej praktycznie we wszystkich państwach obszaru poradzieckiego. Według szacunków Dariusza Wojnarskiego, w latach 1990-1995 udział „szarej strefy” w PKB Ukrainy wzrósł z 14,6% do 48,9%. Większość ciężarów reform spadła na barki zwykłych obywateli, którzy mocno odczuli konsekwencje przemian. Galopująca hiperinflacja skutkowała obniżeniem poziomu realnych wynagrodzeń. W 1995 r. realna siła nabywcza wynagrodzeń wynosiła na Ukrainie zaledwie 44% poziomu płac z roku 1989²⁰.

Częstym zjawiskiem występującym praktycznie we wszystkich państwach obszaru poradzieckiego oraz w państwach satelickich było strukturalne bezrobocie, stanowiące konsekwencję niedostosowania gospodarki do potrzeb rynku. Zauważmy jednak, że w przypadku Ukrainy przez kilka pierwszych lat udawało się utrzymywać sztucznie stosunkowo niską stopę bezrobocia na poziomie ok. 2%. Dopiero na skutek gwałtownego załamania gospodarczego w 1994 r. zaczęła ona gwałtownie wzrastać, osiągając – według wyliczeń Banku Światowego – poziom 11,8% w 1999 r. W kolejnych latach sytuacja na rynku pracy stopniowo się stabilizowała i stopa bezrobocia systematycznie malała, aby w 2006 r. osią-

²⁰ D. Wojnarski, *Przemiany gospodarcze na świecie w latach dziewięćdziesiątych XX wieku*, Lublin 2011, s. 96-102.

gnąć poziom 6,3%²¹. Międzynarodowy kryzys finansowy przyniósł okres dekoniunktury, który pogłębiła rosyjska agresja w 2014 r. W ostatniej dekadzie stopa bezrobocia na Ukrainie oscylowała między 7% a 10% – i to mimo znacznej skali emigracji zarobkowej po 2014 r.

Źródło: Державна служба статистики України, www.ukrstat.gov.ua [13.09.2021].

Od momentu rozpadu Związku Radzieckiego gospodarka ukraińska pogrążona była w przeciągającej się dekoniunkturze, której szczyt przypadł na 1994 r. (spadek wartości PKB o 22,93%). Dopiero w 2000 r. po raz pierwszy od lat odnotowano minimalny wzrost poziomu PKB, w 2004 r. uzyskując przyrost 12,1%, co po części stanowiło konsekwencję poprawy koniunktury gospodarczej w Federacji Rosyjskiej, jednego

²¹ Unemployment, Total, World Bank [10.10.2021].

z głównych partnerów handlowych Ukrainy i ważnego rynku pracy dla ukraińskich emigrantów zarobkowych. Międzynarodowy kryzys walutowy oraz rosyjsko-ukraiński kryzys gazowy ponownie przyniosły załamanie i spadek PKB o 14,7% w 2009 r. Próbę wyjścia z dekonunktury gospodarczej zniweczyła niekompetencja rządów Wiktora Janukowycza oraz rosyjska agresja. W 2014 r. odnotowano spadek PKB o 6,5%, a w 2015 r. aż o 9,7%. Po odbiciu w latach następnych pandemia COVID-19 przyniosła kolejny spadek PKB o 4,2% w 2020 r.²²

Tabela 1. Średnie miesięczne wynagrodzenie w gospodarce ukraińskiej w styczniu danego roku (w UAH)

Rok	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Wysokość wynagrodzenia	3167	3455	4362	6008	7711	9223	10727	12337

Źródło: Державна служба статистики України, www.ukrstat.gov.ua [13.09.2021].

Nawet pobieżna analiza danych makroekonomicznych prowadzi do wniosku, że gospodarka ukraińska jest stosunkowo niestabilna i przez to mało przewidywalna. Stałym zjawiskiem są znaczne wahania kursu ukraińskiej hrywny do dolara amerykańskiego oraz wysokie podstawowe stopy procentowe, co ogranicza dostępność tanich kredytów hipotecznych. Kluczowym problemem jest jednak znaczny

²² P. Bajor, *Sytuacja gospodarcza i uwarunkowania surowcowo-infrastrukturalne niepodległej Ukrainy*, „Nowa Ukraina” 2013, nr 13, s. 103-105; GDP growth (annual %), World Bank [10.10.2021].

odsetek społeczeństwa żyjącego poniżej minimum socjalnego. W 2006 r. ok. 60% mieszkańców Ukrainy żyło poniżej minimum socjalnego (ustalonego w 2009 r. na 701 hrywien na członka rodziny miesięcznie). Choć udział ten w 2010 r., mimo kryzysu finansowego z 2008 r., spadł do 30%, to w konsekwencji eskalacji konfliktu ukraińsko-rosyjskiego w 2014 r., a co za tym idzie, poważnej dekoniunktury, odsetek osób żyjących poniżej minimum socjalnego po raz kolejny osiągnął niezwykle wysoki poziom. Według danych Państwowej Służby Statystyki Ukrainy w 2016 r., w okresie badanych 9 miesięcy, 53,6% mieszkańców Ukrainy żyło poniżej faktycznego minimum socjalnego. Jednak już w 2016 r. odsetek ten spadł do 38,2%. W 2018 r. w dalszym ciągu obserwowaliśmy spadek do poziomu 29,3%, w 2019 r. do 24,3%, a w pierwszej połowie 2020 r. wskaźnik utrzymał się na poziomie 25,4%²³. Wiele wskazuje na to, że pandemia COVID-19 może po raz kolejny poszerzyć sferę ubóstwa na Ukrainie poprzez poważne utrudnienie migracji zarobkowej i w efekcie zwiększenie grona osób bez stałego zatrudnienia.

²³ R. Rettinger, *Wpływ kryzysu gospodarczego na sytuację demograficzną Ukrainy*, „Prace Komisji Geografii Przemysłu” 2011, nr 18, s. 56; Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств) за 9 місяців 2017 року; Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств) за 9 місяців 2018 року; Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств) за 9 місяців 2019 року; Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств) у I півріччі 2020 року, Державна служба статистики України, www.ukrstat.gov.ua [13.09.2021].

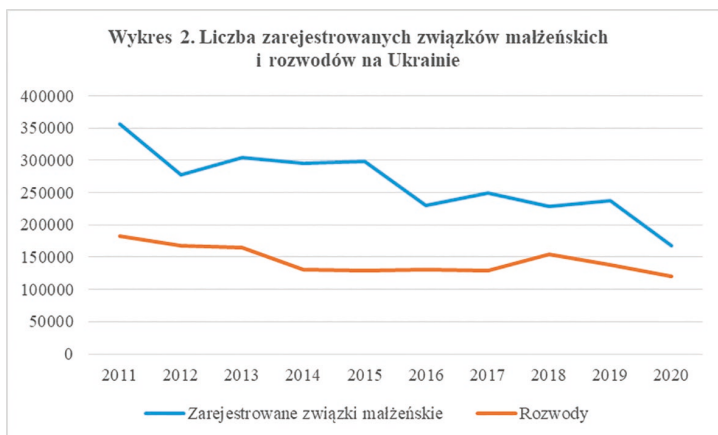
Tabela 2. Średnia wysokość emerytury i liczba emerytów na Ukrainie

Rok	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Średnia emerytura (UAH)	1032,6	1151,9	1253,3	1470,7	1526,1	1581,5	1699,5	1828,3	2479,2
Liczba emerytów (w tys.)	13721,1	13738,0	13820,5	13639,7	13533,3	12147,2	12296,5	11956,2	11725,4

Źródło: Державна служба статистики України, www.ukrstat.gov.ua [13.09.2021].

Trudna sytuacja bytowa i brak stabilności na rynku pracy zniechęcają młodych ludzi do formalizowania związków, zakładania rodziny i planowania potomstwa. Często decyzja o dziecku odkładana jest na później. Sytuacja na Ukrainie nie jest pod tym względem zła na tle innych europejskich państw. Średni wiek kobiet rodzących pierwsze dziecko na Ukrainie to w 2019 r. 26,2 roku. Jednak najprawdopodobniej w przyszłości będzie on rósł, jak to ma miejsce w innych państwach europejskich. Możemy określić, że procesy obserwowane na Ukrainie są konsekwencją szerszego zjawiska, tłumaczonego przez teorię przejścia demograficznego. W 2019 r. w całej Unii Europejskiej średni wiek kobiet rodzących pierwsze dziecko wynosił 29,4 roku. Najwcześniej rodzą kobiety w Bułgarii (26,3) i Rumunii (26,9), najpóźniej w Hiszpanii (31,1), Luksemburgu (31,1) i we Włoszech (31,3)²⁴.

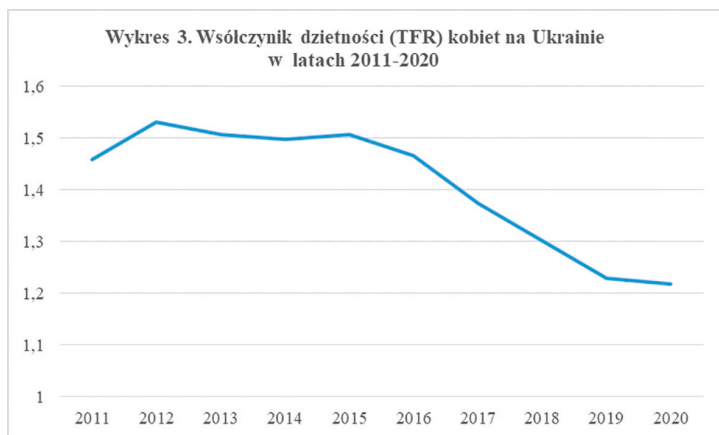
²⁴ *Women in the EU are having their first child later*, Eurostat, 24.02.2021, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20210224-1> [10.09.2021].

Źródło: Державна служба статистики України, www.ukrstat.gov.ua [13.09.2021].

Oczywiście proces planowania rodziny ma charakter złożony, a na jego przebieg wpływa szereg czynników i nie można jednoznacznie stwierdzić, które z nich w konkretnych sytuacjach mają charakter decydujący. Tym niemniej niezwykle niepokojące jest zjawisko stałego spadku współczynnika dzietności kobiet na Ukrainie. Obecnie na jedną kobietę w wieku rozrodczym przypada średnio 1,21 żywych narodzin, co sprawia, że Ukraina należy do grona państw o najniższym współczynniku dzietności w skali globalnej. Warto przy tym podkreślić, że wskaźnik zastępowalności pokoleń wynosi 2,1 dziecka na kobietę w wieku rozrodczym. Bez podjęcia działań zmierzających do poprawy sytuacji makroekonomicznej państwa oraz stworzenia odpowiednich zachęt i ulg dla osób decydujących się na posiadanie dzieci,

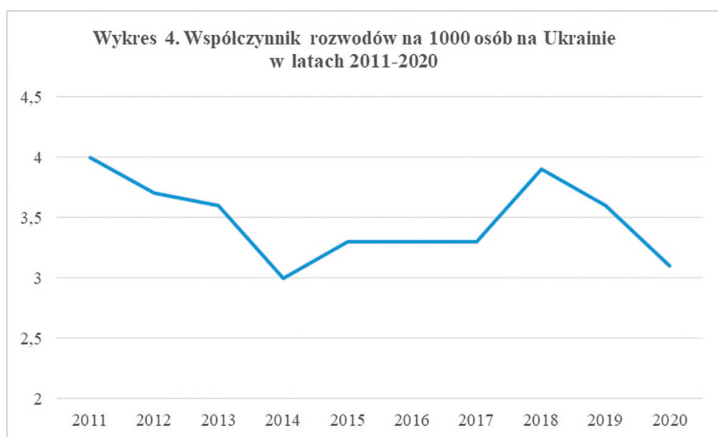
w kolejnych dekadach będziemy obserwowali gwałtowną depopulację, co przełoży się na liczbę ludności państwa.

Źródło: Державна служба статистики України, www.ukrstat.gov.ua [13.09.2021].

Niska dzietność nie jest konsekwencją wyłącznie braku stabilizacji zawodowej mieszkańców Ukrainy, ale łączy się także z szeregiem innych problemów społecznych, m.in. z problemami rodzinnymi. Liczba rozwodów na Ukrainie przez lata była rekordowo wysoka. Współczynnik ten jeszcze w 2011 r. wynosił 4,0 rozwodu na 1000 osób, podczas gdy średnia dla Unii Europejskiej wynosiła 1,9 (w Polsce wynosił 1,6; na Litwie, gdzie był najwyższy spośród państw członkowskich UE, osiągnął poziom 3,2). W tym samym czasie w Federacji Rosyjskiej współczynnik ten wynosił 4,5, a w Mołdawii 3,2. Do 2020 r. sytuacja Ukrainy uległa istotnej poprawie, gdyż współczynnik rozwodów na 1000 osób wyniósł 3,1. Nadal jed-

nak na tle Unii Europejskiej pozostaje stosunkowo wysoki. W 2019 r. szacowana średnia dla wszystkich państw członkowskich UE (bez Wielkiej Brytanii) wynosiła 1,8. W Polsce 1,7, na Litwie, Łotwie i w Luksemburgu 3,1, z kolei w Rosji 4,7, a w Mołdawii 3,7²⁵. Oczywiście warto zauważyć, że spadająca liczba rozwodów może być również po części konsekwencją gwałtownie zmniejszającej się na Ukrainie w ostatnich latach liczby zarejestrowanych związków małżeńskich (Zob. Wykres 2).

Źródło: Державна служба статистики України, www.ukrstat.gov.ua [13.09.2021].

Niski współczynnik urodzeń jest także konsekwencją kultury aborcyjnej, typowej dla większości państw poradziec-

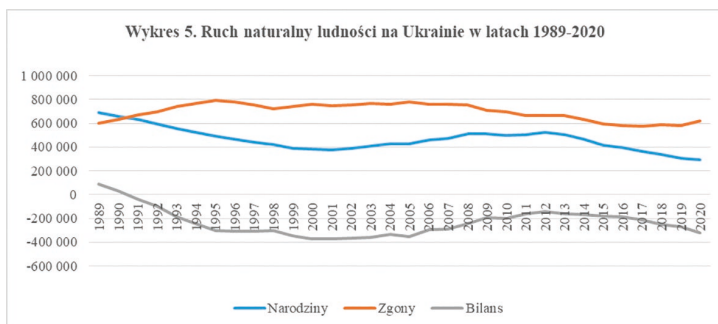
²⁵ Divorce indicators, Eurostat, https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_ndivind&lang=en [10.09.2021].

kich. Warto podkreślić, że do 1988 r. liczba aborcji na Ukrainie była 1,5 raza większa niż żywych narodzin. W 1991 r. przeprowadzono 957 tys. aborcji. Dopiero w roku 2000 liczba żywych urodzeń przewyższyła liczbę aborcji. W 2007 r. współczynnik aborcji kształtował się na poziomie 0,8 na kobietę w wieku rozrodczym, co przekładało się na 210,4 tys. aborcji. Pojawiały się jednak szacunki sugerujące, że część zabiegów przeprowadzanych jest w prywatnych klinikach aborcyjnych, dlatego w rzeczywistości współczynnik aborcji zbliżony jest do 1,6²⁶. Warto podkreślić, że wzrost świadomości społeczeństwa oraz rozpowszechnienie środków antykoncepcyjnych przyczyniły się do systematycznego kurczenia się liczby aborcji na Ukrainie. Według danych Światowej Organizacji Zdrowia (WHO), na Ukrainie zauważalny jest systematyczny spadek liczby aborcji. W 2010 r. było ich 164,5 tys., w 2014 r. – 109,4 tys., w 2016 r. – 96,3 tys., a w 2018 r. – 81,4 tys.²⁷

Postępująca depopulacja Ukrainy łączy się nie tylko z niskimi wskaźnikami dzietności, ale także z wysoką umieralnością. Przyczyn stosunkowo dużego odsetka zgonów jest wiele – część z nich ma charakter problemów systemowych, część łączy się z sytuacją bieżącą, wywołaną pandemią COVID-19. Wśród uwarunkowań powiązanych z poradzieckim dziedzictwem wymienić możemy niezdrowy tryb życia,

²⁶ B. Perelli-Harris, *Ukraine. On the Border Between Old and New in Uncertain Times*, „Demographic Research” 2008, vol. 19, s. 1160–1161.

²⁷ Wyliczenia własne na podstawie: *Abortion*, World Health Organization, https://www.who.int/health-topics/abortion#tab=tab_1 [10.09.2021].

Źródło: Державна служба статистики України, www.ukrstat.gov.ua [13.09.2021].

w tym niski odsetek osób aktywnie uprawiających sport i zdrowo się odżywiających. Po części łączy się to z poziomem zamożności mieszkańców oraz brakiem odpowiedniej edukacji prozdrowotnej. Do wysokiej umieralności przyczyniają się również popularność palenia papierosów (w 2017 r. ok. 8,2 mln mieszkańców Ukrainy paliło papierosy) oraz konsumpcja alkoholu. Według specjalistów WHO jego nadużywanie powoduje ok. 100 różnych chorób, w tym choroby wywołujące zmiany fizyczne, mentalne oraz choroby dzieci w łonie matki i choroby noworodków. Z wyliczeń WHO w 2018 r. wynika, że średnia konsumpcja czystego alkoholu na osobę na Ukrainie wynosiła 13,8 litra na rok, co sytuuje to państwo w czołówce światowej²⁸. Pytaniem otwartym

²⁸ Global Adult Tobacco Survey. Ukraine 2017, https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0007/347632/UKR_GATS_2017_ES_17Aug2017_Final.pdf,

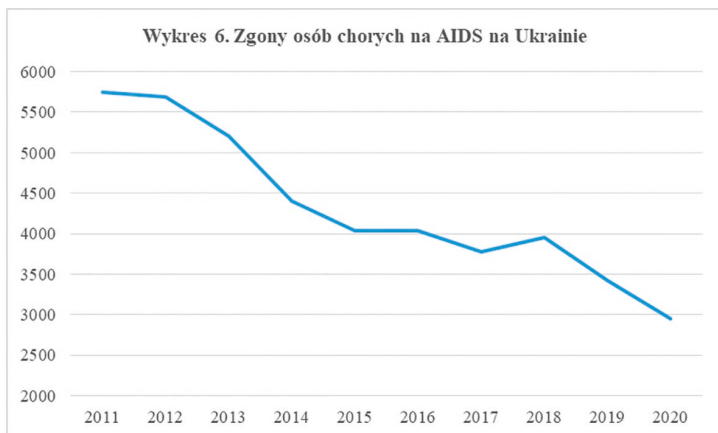
pozostaje, na ile owe szacunki są zgodne z rzeczywistością i uwzględniają m.in. konsumpcję samogonu oraz innych typów alkoholu własnej produkcji.

Kolejnym czynnikiem warunkującym wysoką śmiertelność jest stosowanie narkotyków i substancji psychoaktywnych. Według wyliczeń European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction w 2019 r. ok. 5,7% mieszkańców Ukrainy w wieku od 15-17 lat paliło marihuanę, 1% zażywało ecstasy, 1,7% amfetaminę, a 1,2% kokainę. Około 18% w tej grupie wiekowej eksperymentowało z narkotykami. Oszacowanie całościowej liczby osób regularnie zażywających narkotyki i uzależnionych jest niezwykle trudne. Według różnych wyliczeń liczba ta waha się między 150 tys. a 350 tys. W 2019 r. w wyniku przedawkowania lub chorób wywołanych długotrwałym zażywaniem narkotyków i środków psychoaktywnych zmarło 421 osób – w większości przypadków chodziło o opioidy. W tym samym roku odnotowano ponad 8,3 tys. przestępstw powiązanych z narkotykami²⁹.

Poważnym problemem wpływającym na długość życia mieszkańców Ukrainy jest leczenie chorób osób uzależnionych od narkotyków i leków. Duża popularność twardych

[10.09.2021]; A. Toornstra, K. Massar, P. Hurks i in., *Perceptions of Alcohol and Alcohol Use among Community Members and Young Adults in Ukraine*, „Substance Use & Misuse” 2020, vol. 56, no. 13, s. 1.

²⁹ National report 2020 on the drug situation in Ukraine, European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, Kyiv 2020, s. 1-11; T. Kiriazova, S. Dvoriak, *Ukrainian. Drug Situation and Drug Policy*, Pompidou Group of the Council of Europe, P-PG (2015)23, s. 26-34.

Źródło: Державна служба статистики України, www.ukrstat.gov.ua [13.09.2021].

narkotyków, utrudniony dostęp do sterylnych strzykawek, niska świadomość niebezpieczeństwa zarażeniem – to wszystko sprawia, że na Ukrainie gwałtownie rośnie liczba osób zakażonych wirusem HIV. Nie wiemy dokładnie, jak dużej liczby osób dotyczy ten problem. Według szacunków UNAIDS w 2015 r. żyło tam od 190 do 250 tys. osób z wirusem HIV, w większości w południowo-wschodnich obwodach Ukrainy. Rzeczywista liczba zarażonych może być jednak znacznie większa. Według wyliczeń European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction w 2013 r. liczba osób zakażonych wirusem wzrosła o ponad 21 tys., a w 2017 r. – o ponad 17 tys. Rośnie też liczba osób z AIDS, w 2013 r. przybyło ich 2802, a w 2017 r. – aż 4004. Jednak dzięki m.in. wsparciu zagranicznemu maleje liczba zgonów osób chorych. Narko-

mani i lekomani często chorują też na gruźlicę oraz zapalenie wątroby typu B i C³⁰.

Niska dostępność usług medycznych oraz nie zawsze odpowiedni ich poziom mają istotny wpływ na liczbę zgonów, co okazało się szczególnie dotkliwym problemem w czasie pandemii COVID-19. Zjawisko nadumieralności wywołanej rozprzestrzenianiem się wirusa występuje praktycznie we wszystkich państwach regionu, które mierzą się również z poważnym problemem niskiego poziomu pełnego zaszczepienia populacji. Na Ukrainie wynosi on zaledwie 16,5% (30 października 2021), przez co jest ona, obok Bośni i Hercegowiny, państwem o najniższym współczynniku szczepień w Europie. Władze nie były w stanie zachęcić obywateli do masowego szczepienia się, w związku z czym pojawiły się plany wprowadzenia przymusowych szczepień dla wybranych kategorii mieszkańców. W konsekwencji na mocy rozporządzenia Ministerstwa Zdrowia z 4 października 2021 r. ustalono obowiązek szczepień dla przedstawicieli władz centralnych, administracji terenowej i jej oddziałów oraz nauczycieli różnego szczebla i typu placówek edukacyjnych³¹. Kto nie zaszczepi się do 8 listopada, może zostać pozbawiony możliwości świadczenia pracy – bez wynagrodzenia.

³⁰ National report 2020..., s. 13-16.

³¹ Наказ МОЗ України від 04.10.2021 № 2153, Про затвердження Переліку професій, виробництв та організацій, працівники яких підлягають обов'язковим профілактичним щепленням.

Tabela 3. Populacja dawnych republik radzieckich w latach 1991-2020 (w mln)

Państwo	1991	1995	2008	2015	2019
Azerbejdżan	7,4	7,6	8,2	9,6	10,1
Armenia	3,4	3,1	3,0	3,0	2,9
Białoruś	10,2	10,2	9,7	9,5	9,4
Estonia	1,5	1,4	1,3	1,3	1,3
Gruzja	5,4	5,0	4,6	3,7	3,7
Kazachstan	16,5	15,9	15,3	17,4	18,9
Kirgistan	4,4	4,5	5,4	5,9	6,5
Litwa	3,6	3,6	3,1	2,8	2,7
Łotwa	2,6	2,5	2,2	1,9	1,9
Mołdawia	4,4	4,4	3,2	2,8	2,6
Rosja	148,3	148,5	140,7	146,3	146,7
Tadżykistan	5,4	5,7	7,2	8,6	9,3
Turkmenistan	3,7	4,1	4,8	5,4	5,9
Ukraina	51,7	51,2	46,0	42,8	41,9
Uzbekistan	21,1	23,1	27,3	30,3	34,5

Źródło: Е. А. Антипова, Л. В. Фокеева, *Демографическое пространство стран СНГ: структура и основные сдвиги*, w: *СНГ: проблемы, поиск, решения. Ежегодник. 2010 г.*, РУДН, Москва 2009; *The Statistical Yearbook of Azerbaijan 2020*, Baku 2021; *The Statistical Yearbook of Armenia 2020*, Yerevan 2021; *The Statistical Yearbook of the Republic of Belarus 2020*, Minsk 2021; *The Statistical Yearbook of Georgia 2020*, Tbilisi 2021; *The Statistical Yearbook «Kazakhstan in 2020»*, Astana 2021; *Статистический ежегодник Кыргызской Республики 2010-2019*, Бишкек 2021; *The Statistical Yearbook of the Republic of Moldova, 2020*, Chişinău 2021; *Российский статистический ежегодник 2020*, Росстат, Москва 2020; *Численность населения Республики Таджикистан на 1 января 2020 года*, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, Душанбе 2021; *Численность населения Республики Таджикистан на 1 января 2016 года. 25 лет Государственной независимости*, Душанбе 2016; *Ukraine in figures 2015. Statistical Publication*, Kyiv 2016; *Державна служба статистики України*, www.ukrstat.gov.ua [13.09.2021]; *Численность городского и сельского населения по регионам 2019*, Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике [10.09.2021]; *Статистический ежегодник Туркменистана 2019*, Ashgabat 2020; *Statistic Estonia*, <https://andmed.stat.ee/> [10.09.2021]; *Official Statistic Portal*, <https://osp.stat.gov.lv/> [10.09.2021]; *The Statistical Yearbook of Latvia 2020*, Riga 2021.

Czynniki zwiększające umieralność mają istotny wpływ na skrócenie średniej oczekiwanej długości życia mieszkańców Ukrainy. W 2000 r. w przypadku mężczyzn wynosiła ona 62,1 roku, a kobiet – 73,5. W 2019 r. obserwujemy wyraź-

na poprawę statystyk, ponieważ wskaźnik ten w przypadku mężczyzn wzrósł do 66,9 roku, a w przypadku kobiet – 76,9³². Jednak na tle państw Unii Europejskiej, gdzie w 2019 r. średnia oczekiwana długość życia mężczyzn wynosiła 78,5 roku, a kobiet 84 lata, wiele jest jeszcze do zrobienia³³.

Tabela 4. Liczba ludności w poszczególnych obwodach

Obwód	2012	2014	2015	2021
Ukraina	45633637	45426249	42929298 ³⁴	41588354
Charkowski	2742180	2737242	2731302	2633834
Chersoński	1083367	1072567	1067876	1016707
Chmielnicki	1320171	1306992	1301242	1243787
Czerkaski	1277303	1259957	1251816	1178266
Czernihowski	1088509	1066826	1055673	976701
Czerniowiecki	905264	908508	909965	896566
Dniepropietrowski	3320299	3292431	3276637	3142035
Doniecki	4403178	4343882	4297250 ³⁵	4100280
Iwanofrankowski	1380128	1382096	1382553	1361109
Kijowski	1719558	1725478	1729234	1788530
Kijów	2814258	2868702	2887974	2962180
Kirowohradzki	1719558	1725478	1729234	1788530
Lwowski	2540938	2538436	2537799	2497750

³² *The Statistical Yearbook of Ukraine*, ed. I. Verner, Kyiv 2020, s. 44.

³³ Mortality and life expectancy statistics 2012-2019, Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Mortality_and_life_expectancy_statistics [10.09.2021].

³⁴ Bez Krymu i okupowanej przez prorosyjskich separatystów części Donbasu.

³⁵ Liczba ludności od 2015 r. ustalona w oparciu o nieoficjalne szacunki administracji ukraińskiej.

Obwód	2012	2014	2015	2021
Ługański	2272676	2239473	2220151 ³⁶	2121322
Mikołajowski	1178223	1168372	1164342	1108394
Odeski	2388297	2396493	2396442	2368107
Połtawski	1477195	1458205	1448975	1371529
Rówieński	1154256	1158851	1161151	1148456
Sumski	1152333	1132957	1123448	1053452
Tarnopolski	1080431	1073327	1069936	1030562
Winnicki	1634187	1618262	1610573	1529123
Wołyński	1038598	1041303	1042918	1027397
Zakarpacki	1250759	1256850	1259570	1250129
Zaporoski	1791668	1775833	1765926	1666515
Żytomierski	1273199	1262512	1255966	1195495

Źródło: Державна служба статистики України, www.ukrstat.gov.ua [13.09.2021].

Problemem, który może w przyszłości stanowić poważne wyzwanie z punktu widzenia ukraińskich polityk publicznych, jest proces starzenia się społeczeństwa. Zjawisko to występuje w większości państw europejskich. Jednak w przypadku Ukrainy niska dzietność w połączeniu z masową migracją zarobkową osób w wieku produkcyjnym mogą w przyszłości przyspieszyć ten proces. W roku 1989 r. średni wiek mieszkańców Ukrainy wynosił 36,5 roku, w roku 2012 wzrósł do 40,4. W 2021 współczynnik ten osiągnął poziom 42,1 roku³⁷.

³⁶ Jw.

³⁷ Середній вік населення (років), на початок року, Державна служба статистики України, www.ukrstat.gov.ua [13.09.2021].

Tabela 5. Przyrost/ubytek naturalny ludności w poszczególnych obwodach

Obwód	2012	2014	2015	2019	2020
Ukraina	-161993	-166414	-183015 ³⁸	-272297	-323378
Charkowski	-12886	-14201	-17667	-22573	-27470
Chersoński	-3261	-3833	-5219	-7653	-9407
Chmielnicki	-5481	-5777	-6655	-9460	-11129
Czerkaski	-7869	-8449	-8663	-12082	-13538
Czernihowski	-9986	-10772	-10853	-12455	-13594
Czerniowiecki	271	60	-1068	-2789	-4543
Dniepropietrowski	-14399	-16225	-20402	-28403	-33981
Doniecki	-24191	-31924	-19154 ³⁹	-26413	-22285
Iwanofrankowski	300	-784	-2102	-5423	-7384
Kijowski	-6195	-7364	-8224	-14239	-17276
Kijów	6047	4829	5133	-634	-5421
Kirowohradzki	-6195	-7364	-8224	-14239	-17276
Lwowski	-1447	-2180	-4960	-11036	-15198
Ługański	-14573	-11202	-9128 ⁴⁰	-10980	-11100
Mikołajowski	-3762	-4674	-6341	-9121	-10132
Odeski	-3264	-4690	-7139	-12153	-14254
Połtawski	-9588	-10280	-11017	-13872	-15972
Rówieński	4014	2455	1442	-1866	-3388
Sumski	-7909	-9108	-9218	-10921	-12969
Tarnopolski	-2636	-3463	-4477	-6858	-7983
Winnicki	-6818	-8020	-9096	-12254	-13893
Wołyński	1636	920	-369	-2912	-3896
Zakarpacki	4155	3569	1239	-2511	-3253
Zaporoski	-7524	-9060	-11487	-16280	-18865
Żytomierski	-5199	-6070	-7137	-10314	-12061

Źródło: Державна служба статистики України, www.ukrstat.gov.ua [13.09.2021].

³⁸ Dane nie obejmują Krymu ani obszarów kontrolowanych przez prorosyjskich separatystów.

³⁹ Od 2015 r. dane nie obejmują obszarów kontrolowanych przez prorosyjskich separatystów.

⁴⁰ Jw.

3.

Procesy migracyjne

Trudna sytuacja gospodarcza oraz brak stabilizacji makroekonomicznej przyczyniają się do depopulacji Ukrainy, nie tylko negatywnie warunkując ruch naturalny ludności, ale także stanowiąc jeden z kluczowych czynników wypychających, stymulujących masową emigrację zarobkową z Ukrainy.

Sytuacja polityczna i społeczno-gospodarcza ma istotny wpływ na decyzje o wyborze kierunku migracji zarobkowej. Regionalne systemy migracyjne kształtują jednak także uwarunkowania historyczne, geograficzne i kulturowe. Migracje zarobkowe na Wschód, głównie do Rosji, ugruntowały całe dekady doświadczeń osób zamieszkujących ziemię dzisiaj-

szej Ukrainy. Typowe były one dla okresu carskiego, ale na jeszcze większą skalę możemy je zaobserwować w czasach radzieckich. Wówczas to centralne projekty infrastrukturalne, kolektywizacja rolnictwa czy przymusowe przesiedlenia sprzyjały częstym zmianom miejsca zamieszkania. Niejednokrotnie z dobrowolną migracją wiązała się nadzieja na poprawę warunków bytowych⁴¹.

Po rozpadzie Związku Radzieckiego omawiane tendencje utrzymały się i w dalszym ciągu największe strumienie emigrantów zarobkowych kierowały się do Federacji Rosyjskiej. Proces ten zauważalny był szczególnie po roku 2000, tj. w okresie stopniowego wychodzenia Rosji z dekoniunktury gospodarczej w efekcie znacznego wzrostu cen surowców energetycznych, które stanowią jedno z głównych źródeł przychodów budżetu federalnego. Poprawa sytuacji gospodarczej przyniosła ożywienie popytu na niewykwalifikowaną siłę roboczą z zagranicy. Względy polityczne, ale także praktyczne sprawiły, że najbardziej pożądaną kategorię imigrantów zarobkowych stanowili mieszkańcy obszaru poradzieckiego⁴². Utrzymany przez władze na Kremlu system bezwizowy ułatwiał Ukraincom wyjazd na Wschód. Możliwości wyjazdu do państw Europy Środkowej ograniczyło stopniowe wprowadzanie wiz, będące konsekwencją

⁴¹ L. H. Siegelbaum, L. P. Moch, *Broad is My Native Land. Repertoires and Regimes of Migration in Russia's Twentieth Century*, Ithaca 2014.

⁴² Zob. W. Konończuk, *Najlepszy sojusznik Rosji. Kondycja i perspektywy rosyjskiego sektora naftowego*, „Prace OSW” 2012, nr 39, s. 9-13.

dostosowywania miejscowego prawa do wymogów Unii Europejskiej⁴³.

Dodatkowo uwarunkowania historyczne sprawiły, że mieszkańcy Ukrainy posiadają szereg kompetencji społecznych i kulturowych, które ułatwiają integrację osobom decydującym się na emigrację zarobkową do Federacji Rosyjskiej. Część osób żyjących we wschodnich obwodach Ukrainy posługuje się na co dzień językiem rosyjskim lub *surżykiem*, tj. potocznym wariantem języka ukraińskiego ze znacznymi naleciałościami rosyjskimi⁴⁴. Wiele z nich posiada rodzinę lub znajomych w Rosji, co upraszcza tworzenie sieci migracyjnych. Dzięki temu znacznie łatwiej jest dopełnić wszelkich formalności związanych z wyjazdem, zakwaterowaniem, meldunkiem czy znalezieniem pracy. Nieformalne sieci kontaktów są również niezwykle przydatne w zalegalizowaniu zatrudnienia, ewentualnie w przeniknięciu do „szarej strefy”⁴⁵.

Kapitał społeczny, jaki posiada duża część mieszkańców Ukrainy, jest z jednej strony dobrodziejstwem ułatwiającym znalezienie zatrudnienia, z drugiej – poważnym wyzwaniem w czasach agresywnej polityki Federacji Rosyjskiej wobec

⁴³ M. Szulecka, *Regulating Movement of the Very Mobile: Selected Legal and Policy Aspects of Ukrainian Migration to EU Countries*, [w:] *Ukrainian Migration to the European Union Lessons from Migration Studies*, eds. O. Fedjuk, M. Kindler, Warsaw 2016, s. 51-54.

⁴⁴ J. Kościółek, *Język ukraiński wobec wyzwań współczesnej sytuacji społeczno-politycznej na Ukrainie*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2012, nr 3, s. 454-455.

⁴⁵ A. Szabaciuk, *Wybrane problemy polityki...*, s. 94-96.

Ukrainy oraz innych państw Europy Wschodniej, m.in. Mołdawii, Gruzji i Białorusi. Polityka Federacji Rosyjskiej wobec tzw. „bliskiej zagranicy” po wojnie rosyjsko-gruzińskiej z 2008 r. i po aneksji Krymu oraz destabilizacji Donbasu stanowi poważne wyzwanie nie tylko z punktu widzenia państw regionu, ale także systemu bezpieczeństwa globalnego, gdyż może doprowadzić do wybuchu poważnego konfliktu międzynarodowego.

Federacja Rosyjska, jak już wspominaliśmy, była praktycznie przez dwie dekady najbardziej popularnym kierunkiem emigracji zarobkowej z Ukrainy⁴⁶. Jednak Ukraińcy, podobnie jak Rosjanie, Ormianie czy Gruzini, posiadają realne możliwości dywersyfikowania kierunków emigracyjnych. Z tej też przyczyny coraz więcej mieszkańców Ukrainy, biorąc pod uwagę uwarunkowania geostrategiczne oraz niestabilną sytuację gospodarczą w Federacji Rosyjskiej, decyduje się na wyjazd na Zachód. Wyjazdy te stymulowane są przez politykę migracyjną poszczególnych państw oraz znaczące liczebnie i prężne diaspory ukraińskie w Stanach Zjednoczonych (ok. 1 mln), Kanadzie (1,25 mln), Izraelu (260 tys.) i w poszczególnych państwach Unii Europejskiej, która jest obecnie najbardziej popularnym kierunkiem wyjazdów. Według danych Eurostatu, od 2015 r. obywatele Ukrainy stanowią największą kategorię osób spoza Unii Europejskiej,

⁴⁶ *Ukrainian Migration to the European Union Lessons from Migration Studies*, eds. O. Fedyuk, M. Kindler, Warsaw 2016, s. 6.

które uzyskały pierwszą zgodę na pobyt na terenie UE. W sumie tylko w 2015 r. przyznano ją aż 500 051 osobom, z czego 86% zezwoleń wydały władze Polski. W zdecydowanej większości przyczyną ubiegania się o pobyt czasowy jest podjęcie zatrudnienia (75,2%), edukacja (6,1%), a także względy rodzinne (5,9%)⁴⁷.

Polska jest najpopularniejszym kierunkiem emigracji zarobkowej z Ukrainy od 2015 r. Jednak zdecydowana większość osób, które znajdują w Polsce zatrudnienie, to migranci krótkookresowi, którzy pracują do 3 miesięcy, często przyjeżdżając dwa razy w roku. Ich liczba szacowana była w 2015 r. na 1 mln w skali roku, przy czym według wyliczeń ekspertów Narodowego Banku Polskiego jednocześnie na terytorium Polski nie przebywało ich więcej niż 500 tys. Ustalenie dokładnej liczby utrudnia skomplikowana procedura legalizacji ich zatrudnienia i pobytu. W latach następnych liczba emigrantów zarobkowych mogła wzrosnąć nawet do 1,3-1,5 mln, zwiększyła się też liczba osób przebywających jednocześnie w Polsce. Świadczyć o tym może rosnące zainteresowanie legalizacją zatrudnienia, co potwierdza liczba obywateli Ukrainy opłacających składki zdrowotne i składki ZUS. Na początku 2016 r. niewiele ponad 100 tys. obywateli

⁴⁷ *Residence permits for non-EU citizens EU Member States issued a record number of 2.6 million first residence permits in 2015 Main beneficiaries from Ukraine and the United States*, Eurostat, 211/2016, s. 2-4; A. Szabaciuk, *Znaczenie imigracji zarobkowej...*, s. 70-73.

Ukraińcy opłacało w Polsce składki zdrowotne, w 2019 r. było to już 500 tys.⁴⁸

Polska nie jest oczywiście jedynym celem wyjazdów zarobkowych z Ukrainy do państw Unii Europejskiej. Szacuje się, że w Republice Federalnej Niemiec żyje ok. 200 tys. osób pochodzenia ukraińskiego, we Włoszech 226 tys. (2015 r.), 117 tys. w Czechach (2019 r.), 12-13 tys. na Słowacji (2019 r.), ponad 50 tys. na Węgrzech (2015 r.), w Hiszpanii ok. 85 tys. (2014 r.), w Portugalii 41 tys. (2013 r.), w Grecji 17 tys. (2011 r.)⁴⁹.

O kierunkach migracji, ale także o jej rosnącym znaczeniu z punktu widzenia gospodarki Ukrainy świadczą dane Banku Światowego. Na przestrzeni ostatnich lat wzrósł gwałtownie udział transferów pieniężnych w PKB Ukrainy. Podczas gdy w 2000 r. było to 0,1% PKB, to w 2015 r. już 6,35%, w 2019 r. – 10,2%, a w 2020 r. – 9,7%⁵⁰. Nominalne transfery pieniężne – według Banku Światowego – w 2016 r. osiągnęły poziom 6 mld dol., co sytuowało Ukrainę na pierwszym miejscu pod tym względem na obszarze poradzieckim. Transfery do Tadżykistanu, Uzbekistanu czy Mołdawii były znacznie mniejsze (odpowiednio 3,1 mld; 2,6 mld i 1,7 mld), jednak miały

⁴⁸ A. Szabaciuk, *Znaczenie imigracji zarobkowej...*, s. 31-65; I. Chmielewska, G. Dobroczycki, J. Puzyrkiewicz, *Obywatele Ukrainy pracujący w Polsce – raport z badania. Badanie zrealizowane w 2015 r.*, Departament Statystyki NBP, Warszawa 2016, s. 6; P. Strzelecki, *Imigranci w polskiej gospodarce – raport z badań ankietowych*, Departament Statystyki NBP, Warszawa 2020, s. 6.

⁴⁹ *Ukrainian Migration to the European...*, s. 134-197; A. Szabaciuk, *Znaczenie imigracji zarobkowej...*, s. 76 i nast.

⁵⁰ *Personal remittances received (% of GDP)*, World Bank, 10.09.2021.

znacznie większy udział w PKB tych państw (Tadżykistan: 36,6%; Mołdawia: 26,2%; Uzbekistan: 9,3%)⁵¹. W 2019 r. transfery na Ukrainę osiągnęły poziom 15,7 mld dol., aby w roku następnym obniżyć się do poziomu 15,2 mld dol. W Tadżykistanie, Mołdawii i Uzbekistanie wynosiły one odpowiednio 2,3 mld, 1,9 mld i 8,5 mld w 2019 r. oraz 2,1 mld, 1,8 mld i 6,9 mld w 2020 r.⁵²

Istotne znaczenie transferów pieniężnych z punktu widzenia Ukrainy potwierdzają również dane Narodowego Banku Ukrainy. Zgodnie z wyliczeniami z 2017 r. ukraińscy emigranci zarobkowi wysłali do rodzin 9,8 mld dol., z czego z Polski ok. 2,96 mld dolarów, a z Rosji 808 mln. Na przestrzeni kilku lat Rosja i Polska zamieniły się miejscami, gdyż jeszcze w 2015 r. z Polski na Ukrainę trafiało zaledwie 15% wszystkich ukraińskich przekazów pieniężnych, a z Rosji 26,4%⁵³.

Transfery pieniężne przesyłane do państwa pochodzenia mają niezwykle istotne znaczenie nie tylko dla rodzin emigrantów, przyczyniając się do spadku ubóstwa. Nadwyżki często przeznaczone są na zakup mieszkania, inwestycje w sprzęt rolniczy czy rozwój rodzimych drobnych przedsiębiorstw. Niebagatelne znaczenie ma także kapitał społeczny

⁵¹ *Migration and Remittances Recent Developments and Outlook*, World Bank, April 2016, s. 22.

⁵² *Personal remittances received (current US\$)*, World Bank, 10.09.2021.

⁵³ *Перерахунок даних щодо приватних грошових переказів в Україну за 2015-2017 роки*, Національний банк України, Київ 2018, s. 14-16.

nabyty w czasie pracy za granicą, który może być wykorzystany po powrocie na Ukrainę.

Władze Ukrainy powinny brać pod uwagę procesy migracyjne obserwowane obecnie w Europie Wschodniej i zdawać sobie sprawę z pozytywnych i negatywnych konsekwencji narastającej fali emigracji zarobkowych, której towarzyszy też widoczna dywersyfikacja kierunków strumieni migracyjnych. Rosnące znaczenie migracji zarobkowej na Zachód, szczególnie tej krótkookresowej, może być istotnym czynnikiem ułatwiającym Ukrainie uwolnienie się z rosyjskiej strefy wpływów oraz przyspieszającym proces reform, modernizacji i demokratyzacji państwa. Wiele jednak będzie zależało od tego, czy nowe władze Ukrainy stworzą odpowiednie warunki umożliwiające powrót emigrantów i czy będą potrafiły zagospodarować kapitał społeczny, jaki są oni w stanie zaoferować.

Poważnym problemem z punktu widzenia ukraińskiej sytuacji ludnościowej była aneksja Krymu oraz działania zbrojne w obwodzie donieckim i ługańskim. Szacuje się, że od roku 2014 do 2021 w wyniku walk zginęło 30-40 tys. osób, ok. 4 mln bezpośrednio odczuło skutki konfliktu militarnego, a 2,7 mln zmuszonych było do opuszczenia swoich domów⁵⁴. Część z tych osób zdecydowała się na wyjazd za granicę, najczęściej do Rosji. Inni szukali pomocy na obszarach kontro-

⁵⁴ *Conflict in Ukraine. Socio-economic impacts of internal displacement and veteran return*, Complete Report, World Bank, Washington 2017, s. 5-8.

lowanych przez wojska ukraińskie. W efekcie nowe władze ukraińskie musiały nie tylko przeznaczyć znaczące środki na odparcie agresji Rosji, ale także pomóc uciekającym przed wojną współobywatelom.

W sumie na Ukrainie oficjalnie zarejestrowanych osób wewnątrznie przesiedlonych (IDP) w 2015 r. było ponad 1,7 mln. Część z nich jednak uczyniła to tylko po to, żeby uzyskać wsparcie ze strony władz ukraińskich, ewentualnie wypłacić w bankach należne im emerytury i renty – taki wymóg wprowadził Petro Poroszenko w listopadzie 2014 r. Po weryfikacji przeprowadzonej przez międzyresortowy sztab koordynujący w pierwszej połowie 2016 r., liczba osób wewnątrznie przesiedlonych, którym przysługiwała pomoc państwa, obniżona została do 1,27 mln⁵⁵.

Kryzys gospodarczy wywołany agresją rosyjską sprawił, że nowe władze Ukrainy nie są w stanie udzielić należytego wsparcia obywatelom uciekającym przed wojną. Brakuje pieniędzy na wypłacenie zapomóg czy dostosowanie tymczasowych miejsc kwaterunku do nowych potrzeb. Brak odpowiedniego finansowania uniemożliwia wdrażanie jakichkolwiek programów integracji społecznej, programów pomocy psychologicznej czy aktywizacji zawodowej. Bez pomocy finansowej z zagranicy sytuacja IDP na Ukrainie znacząco się nie zmienia. Opinię tę zdają się potwierdzać sami

⁵⁵ A. Szabaciuk, *Zapomniane ofiary wojny. Osoby wewnątrznie przesiedlone (IDP) na Ukrainie*, „Studia Europejskie” 2016, nr 3, s. 66-69.

zainteresowani. Ogromna większość migrantów przymusowych nie widzi w najbliższej przyszłości szans na poprawę swojej sytuacji⁵⁶. Jest to o tyle niepokojące, gdyż władze rosyjskie rozpoczęły na Donbasie wspomnianą zmasowaną akcję paszportyzacji, która w połączeniu z brakiem skutecznej polityki integracyjnej osób wewnątrznie przesiedlonych może przekreślić wszelkie projekty powrotu pod kontrolę Ukrainy okupowanej części Donbasu.

⁵⁶ Tamże, s. 71-74.

Wnioski

Gwałtowna eskalacja konfliktu rosyjsko-ukraińskiego, aneksja Krymu oraz separatyzm na Donbasie pogorszyły i tak skomplikowaną sytuację społeczno-polityczną Ukrainy. Obecnie jednym z największych wyzwań stojących przed ośrodkiem decyzyjnym w Kijowie jest postępująca depopulacja, w efekcie której liczba ludności na Ukrainie w ciągu ostatnich trzech dekad zmniejszyła się o ponad 1/5 z 51,7 do 41,5 mln. Według niezweryfikowanych danych z elektronicznego spisu ludności z 2019 r. miała spaść nawet do 37,3 mln⁵⁷.

⁵⁷ *Всеукраинскую перепись населения перенесли со следующего года на 2023-ий, hromadske.ua, 09.12.2020.*

Proces depopulacji szczególnie dotyka tereny wiejskie, a pandemia COVID-19 obnażyła niewydolność systemu ochrony zdrowia, co skutkowało nadumieralnością i przyspieszyło proces wyludnienia.

Warto podkreślić, że prognozy demograficzne Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Ukrainy są niezwykle pesymistyczne. Według średniego wariantu prognozy do 2050 r. liczba ludności Ukrainy skurczy się do 35 mln osób. Optymistyczny wariant zakłada, że w tym roku utrzyma się na poziomie 37 mln, a pesymistyczny, że spadnie do 33 mln. W 2100 r. wariant średni prognozy zakłada spadek populacji Ukrainy do 25 mln, pesymistyczny zakłada spadek do 17 mln, optymistyczny zaś utrzymanie się na poziomie 32 mln⁵⁸. Wspomniane prognozy nie uwzględniają ruchów migracyjnych.

Zahamowanie procesu depopulacji będzie niemożliwe bez radykalnych reform ustrojowych i gospodarczych, które umożliwią sfinansowanie kosztownej polityki społecznej oraz podniosą poziom opieki zdrowotnej. Tylko w ten sposób można zwiększyć w perspektywie długookresowej współczynnik dzietności, zmniejszyć umieralność i wydłużyć średnią oczekiwaną długość życia. Skuteczność realizacji proeuropejskiego pakietu reform w dużym stopniu będzie

⁵⁸ World Population Prospects 2019, Ukraine, Department of Economics and Social Affairs UN, <https://population.un.org/wpp/Graphs/DemographicProfiles/Line/804> [10.09.2021].

zależała od poprawy efektywności polityki ludnościowej, a ich sukces znacząco podniesie poziom życia zwykłych obywateli, co przełoży się na wzrost poziomu bezpieczeństwa wewnętrznego Ukrainy. Wszystko to będzie miało istotny wpływ na wzrost zdolności państwa do oporu przeciwko wielopłaszczyznowej agresji Rosji.

Kluczowe znaczenie ma także wyzyskanie pozytywnych aspektów procesów migracyjnych. Masowa emigracja zarobkowa Ukraińców, w zdecydowanej większości o charakterze krótkookresowym lub cyrkulacyjnym, może mieć pozytywny wpływ na sytuację społeczną państwa poprzez zmniejszenie poziomu ubóstwa. Jednak odpowiednio wykorzystana będzie ponadto sprzyjała rozwojowi gospodarczemu oraz poprawie innowacyjności i konkurencyjności gospodarki ukraińskiej. Władze Ukrainy powinny w większym stopniu wykorzystywać kapitał społeczny i kulturowy związany z falą migracji na Zachód, w tym masowych migracji edukacyjnych m.in. do Polski. Bierność w tym aspekcie może doprowadzić do zwiększenia popularności migracji osiedleńczych, a pandemia COVID-19 może tę tendencję wzmocnić

Kryzys ukraiński przyczynił się do większej konsolidacji społeczeństwa ukraińskiego i diametralnie zmienił kierunki przepływu strumieni migracyjnych, co było konsekwencją znaczącego pogorszenia się koniunktury gospodarczej w Federacji Rosyjskiej po 2014 r. oraz nowej, restrykcyjnej polityki migracyjnej Federacji Rosyjskiej. Obecnie najbardziej popularnym kierunkiem emigracji zarobkowej jest Polska, gdzie

trafiają nie tylko osoby z Ukrainy Zachodniej, ale coraz częściej także pracownicy z Ukrainy Wschodniej. Warto jednak pamiętać, że masowy napływ Ukraińców do Polski stanowi przede wszystkim konsekwencję liberalnej polityki migracyjnej Polski wobec wybranych państw Europy Wschodniej. Uproszczona procedura legalizacji zatrudnienia w oparciu o oświadczenia pracodawców o chęci zatrudnienia osób z Ukrainy, Białorusi, Gruzji, Mołdawii, Armenii, Federacji Rosyjskiej wprowadzona została w 2006 r. rozporządzeniem do ustawy z 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia cudzoziemców w Polsce. Z tego powodu w każdej chwili może zostać cofnięta. Jak dotąd nie widać woli politycznej, aby pozostałe państwa Unii Europejskiej liberalizowały swój rynek pracy i otwierały się na imigrantów zarobkowych z Ukrainy w takim stopniu jak Polska, a trudne stosunki polsko-ukraińskie, będące przede wszystkim wynikiem sporów o politykę historyczną obu państw oraz status mniejszości polskiej, mogą w przyszłości wpływać na kształt polityki imigracyjnej Rzeczypospolitej.

Kolejnym wielkim wyzwaniem, z jakim muszą się zmierzyć władze Ukrainy, to oczywiście integracja osób wewnętrznie przesiedlonych, które opuściły swoje domy po aneksji Krymu i w toku walk zbrojnych na Donbasie. Sukces tych działań ma kluczowe znaczenie z punktu widzenia jedności państwa. Skuteczny i dobrze przemyślany program integracji społecznej może w jakimś stopniu przyczynić się do zmniejszenia dystansu kulturowego między wschodem i za-

chodem Ukrainy. Przy tym, opracowując program integracji IDP, Ukraina powinna wyciągać wnioski z niepowodzeń innych państw znajdujących się w podobnej sytuacji. Nie można powielać błędów Gruzji, gdzie nadal ponad 250 tys. osób wewnętrznie przesiedlonych z Abchazji i Osetii Południowej żyje w tymczasowych obozach stworzonych na ich potrzeby jeszcze w latach 90. Konieczne jest zatem możliwie szybkie uregulowanie problemu mieszkaniowego oraz kwestii zatrudnienia.

Specyfika agresji rosyjskiej wobec Ukrainy sprawia, że troska o bezpieczeństwo państwa nie powinna sprowadzać się wyłącznie do ochrony przed agresją militarną. Nie jest tajemnicą, że władze na Kremlu pragną wykorzystać podziały widoczne w społeczeństwie ukraińskim, nastawiając populację rosyjskojęzyczną przeciwko obywatelom ukraińskojęzycznym. Przeciwdziałanie tej polityce, zapewnienie stabilnego wzrostu demograficznego i gospodarczego oraz umiejętne zarządzanie strumieniami migracyjnymi będą miały kluczowe znaczenie dla szeroko rozumianego bezpieczeństwa państwa.

Bibliografia

- Abortion, World Health Organization, https://www.who.int/health-topics/abortion#tab=tab_1.
- Bajor P., *Sytuacja gospodarcza i uwarunkowania surowcowo-infrastrukturalne niepodległej Ukrainy*, „Nowa Ukraina” 2013, nr 13.
- Bazhenova H., Wyniki wyborów samorządowych na Ukrainie, „Komentarze IEŚ” 2020, nr 287.
- Chmielewska I., Dobroczycki G., Puzyrnikiewicz J., *Obywatele Ukrainy pracujący w Polsce – raport z badania. Badanie zrealizowane w 2015 r.*, Departament Statystyki NBP, Warszawa 2016.
- Chudinovskikh O., Denisenko M., *Russia: A Migration System with Soviet Roots*, Migration Policy Institute, <https://www.migration-policy.org/article/russia-migration-system-soviet-roots>.

Conflict in Ukraine. Socio-economic impacts of internal displacement and veteran return, Complete Report, World Bank, Washington 2017.

Divorce indicators, Eurostat, https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_ndivind&lang=en.

Global Adult Tobacco Survey. Ukraine 2017, https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0007/347632/UKR_GATS_2017_ES_17Aug2017_Final.pdf.

Herbut R., Baluk W., *Społeczno-polityczne i kulturowe uwarunkowania zmian w państwach byłego ZSRR*, [w:] *Transformacja systemów politycznych państw obszaru byłego Związku Radzieckiego*, red. R. Herbut, W. Baluk, Wrocław 2010, s. 13-36.

Hołowczenko W., *Rewolucja godności – 2014 jako próba przezwyciężenia kryzysu politycznego na Ukrainie*, „Politeja” 2015, t. 12, nr 2.

Kiriazova T., Dvoriak S., *Ukraine. Drug Situation and Drug Policy*, Pompidou Group of the Council of Europe, P-PG (2015)23.

Konończuk W., *Najlepszy sojusznik Rosji. Kondycja i perspektywy rosyjskiego sektora naftowego*, „Prace OSW” 2012, nr 39.

Kościółek J., *Język ukraiński wobec wyzwań współczesnej sytuacji społeczno-politycznej na Ukrainie*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2012, nr 3.

Laitin D., *Identity in Formation. The Russian-Speaking Populations in the Near Abroad*, Ithaca 1998.

Lebeduk W., *Ukraina po rewolucji godności: próba wdrożenia reform*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2017, nr 4.

Migration and Remittances Recent Developments and Outlook, World Bank, April 2016.

Mortality and life expectancy statistics 2012-2019, Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Mortality_and_life_expectancy_statistics.

Official Statistic Portal, <https://osp.stat.gov.lt/>.

- Olejarz T., Stępniewski T., *Ukraina między dysfunkcjonalną demokracją a nieskonsolidowanym autorytaryzmem*, Lublin 2011.
- Perelli-Harris B., *Ukraine. On the Border Between Old and New in Uncertain Times*, „Demographic Research” 2008, t. 19.
- Personal remittances received (current US\$)*, World Bank, 10.09.2021.
- Residence permits for non-EU citizens EU Member States issued a record number of 2.6 million first residence permits in 2015 Main beneficiaries from Ukraine and the United States*, Eurostat, 211/2016.
- Rettinger R., Wpływ kryzysu gospodarczego na sytuację demograficzną Ukrainy, „Prace Komisji Geografii Przemysłu” 2011, nr 18.
- Siegelbaum L. H., Moch L. P., *Broad is My Native Land. Repertoires and Regimes of Migration in Russia's Twentieth Century*, Ithaca 2014.
- Statistic, Estonia, <https://andmed.stat.ee/>.
- Strzelecki P., *Imigranci w polskiej gospodarce – raport z badań ankietowych*, Departament Statystyki NBP, Warszawa 2020, s. 6.
- Szabaciuk A., Wpływ kryzysu migracyjnego na procesy migracyjne na obszarze poradzieckim, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2016, nr 5.
- Szabaciuk A., *Wybrane problemy polityki imigracyjnej Federacji Rosyjskiej*, „Rocznik Nauk Społecznych KUL” 2014, t. 6(42), nr 3.
- Szabaciuk A., *Zapomniane ofiary wojny. Osoby wewnętrznie przesiedlone (IDP) na Ukrainie*, „Studia Europejskie” 2016, nr 3.
- Szabaciuk A., *Znaczenie imigracji zarobkowej z Europy Środkowej do Polski po 2014 r.*, „Prace IEŚ” 2020, nr 6.
- Szeptycki A., *Ukraina wobec Rosji. Studium zależności*, Warszawa 2013.
- Szulecka M., *Regulating Movement of the very Mobile: Selected Legal and Policy Aspects of Ukrainian Migration to EU Countries*,

- [w:] *Ukrainian Migration to the European Union Lessons from Migration Studies*, eds. O. Fedyuk, M. Kindler, Warsaw 2016.
- The Statistical Yearbook «Kazakhstan in 2020»*, Astana 2021.
- The Statistical Yearbook of Armenia 2020*, Yerevan 2021.
- The Statistical Yearbook of Azerbaijan 2020*, Baku 2021.
- The Statistical Yearbook of Georgia 2020*, Tbilisi 2021.
- The Statistical Yearbook of Latvia 2020*, Rīga 2021.
- The Statistical Yearbook of the Republic of Belarus 2020*, Minsk 2021.
- The Statistical Yearbook of the Republic of Moldova, 2020*, Chişinău 2021.
- The Statistical Yearbook of Ukraine*, ed. I. Verner, Kyiv 2020, s. 44.
- Toornstra A., Massar K., Hurks P. i in., *Perceptions of Alcohol and Alcohol Use among Community Members and Young Adults in Ukraine*, „Substance Use & Misuse” 2020, vol. 56, no. 13.
- Ukraine in Figures 2015. Statistical Publication*, Kyiv 2016.
- Ukrainian Migration to the European Union Lessons from Migration Studies*, eds. O. Fedyuk, M. Kindler, Warsaw 2016.
- Wojnarski D., *Przemiany gospodarcze na świecie w latach dziewięćdziesiątych XX wieku*, Lublin 2011.
- Women in the EU are having their first child later*, Eurostat, 24.02.2021, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20210224-1>.
- World Population Prospects 2019, Ukraine*, Department of Economics and Social Affairs UN, <https://population.un.org/wpp/Graphs/DemographicProfiles/Line/804>.
- Антипова Е. А., Фокеева Л. В., *Демографическое пространство стран СНГ: структура и основные сдвиги*, [w:] *СНГ: проблемы, поиск, решения. Ежегодник 2010 г.*, РУДН, Москва 2009.
- Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств) за 9 місяців 2017 року; Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств)

- за 9 місяців 2018 року; Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств) за 9 місяців 2019 року; Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств) у I півріччі 2020 року, Державна служба статистики України, www.ukrstat.gov.ua.
- Всероссийский перепись населения 2010 г., т. 4: Национальный состав и владение языками, гражданство, Федеральная служба государственной статистики, Москва 2012.
- Всеукраїнську перепись населення перенесли со следующего года на 2023-ий, hromadske.ua, 09.12.2020.
- Жителям окупованих частин Луганської і Донецької областей роздали 630 тис. російських паспортів, Ukrinform, 06.07.2021.
- Зайцев И. А., Соотечественники в российской политике на постсоветском пространстве: наследие империи и государственный прагматизм, [w:] Наследие империи и будущее России, ред. А. Миллер, Санкт Петербург 2008.
- Концепция демографической политики Российской Федерации на период до 2025 года, 09.10.2007, „De-moscope Weekly”, www.demoscope.ru/weekly/knigi/koncepciya/koncepciya25.html.
- Мониторинг государственной программы по оказанию содействия добровольному переселению в Российскую Федерацию соотечественников, проживающих за рубежом, Главное Управление по вопросам миграции МВД, www.гувм.мвд.рф.
- Наказ МОЗ України від 04.10.2021 № 2153 „Про затвердження Переліку професій, виробництв та організацій, працівники яких підлягають обов’язковим профілактичним щепленням”.
- Перерахунок даних щодо приватних грошових переказів в Україну за 2015-2017 роки, Національний банк України, Київ 2018.
- Религиозные предпочтения населения Украины, Социологическая группа «Рейтинг», 10.04.2015, <http://ratinggroup.ua/>

ru/research/ukraine/religioznye_predpochteniya_naseleniya_ukrainy.html.

Розподіл населення найбільш численних національностей за рідною мовою та іншими мовами, якими вільно володіють, по Україні та регіонах, Всеукраїнський перепис населення 2001, <http://2001.ukrcensus.gov.ua/publications/>.

Российский статистический ежегодник 2020, Росстат, Москва 2020.

Середній вік населення (років), на початок року, Державна служба статистики України, www.ukrstat.gov.ua.

Сколько стоит разрешение на работу в России для трудовых мигрантов, www.customsforum.ru.

Статистический ежегодник Кыргызской Республики 2010-2019, Бишкек 2021.

Статистический ежегодник Туркменистана 2019, Ашгабат 2020.

Чисельність наявного населення України на 1 січня 2021, Державна служба статистики України, 2021.

Численность городского и сельского населения по регионам 2019, Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике.

Численность населения Республики Таджикистан на 1 января 2016 года. 25 лет Государственной независимости, Душанбе 2016.

Численность населения Республики Таджикистан на 1 января 2020 года, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, Душанбе 2021.

Andrzej Szabaciuk

Starszy analityk w Zespole Europy Wschodniej

Historyk i politolog. Doktor nauk humanistycznych w zakresie historii (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej). Adiunkt w Katedrze Teorii Polityki i Studiów Wschodnich Instytutu Nauk o Polityce i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Stażysta w Instytucie Socjologii Rosyjskiej Akademii Nauk (2013 r.) oraz na Katolickim Uniwersytecie Ukraińskim (2013 r.). Visiting fellow w The Nanovic Institute for European Studies na Uniwersytecie Notre Dame w Stanach Zjednoczonych (2019 r.). Zainteresowania naukowe: stosunki międzynarodowe na obszarze poradzieckim, problematyka bezpieczeństwa regionu Europy Wschodniej, polityka migracyjna, etniczna i wyznaniowa, sytuacja mniejszości narodowych i religijnych na Wschodzie oraz rola Kościoła katolickiego w życiu społeczno-politycznym państw dawnego bloku wschodniego.

Celem pracy jest analiza sytuacji demograficznej Ukrainy z perspektywy 30 lat niezależności państwa oraz przybliżenie kluczowych determinantów, które miały lub mogą mieć istotny wpływ na charakter i kształt procesów ludnościowych w państwie, w tym ukazanie przyczyn pogłębiającej się zapaści demograficznej. Problem wyludnienia Ukrainy jest obecnie jednym z kluczowych wyzwań w polityce wewnętrznej państwa. Bez zahamowania depopulacji nieosiągalna będzie realizacja ambitnych założeń reform politycznych i gospodarczych, których celem jest przybliżenie Ukrainy do struktur zachodnich. W toku naszych dociekań zastanowimy się nad krótko- i długookresowymi skutkami procesów ludnościowych oraz potencjalnymi ich konsekwencjami zarówno dla Ukrainy, jak i dla państw z nią sąsiadujących.

ISBN 978-83-66413-57-3

www.ies.lublin.pl